

Eindrapport

Onderzoek online programma's

Sabine Geers en Frank Wanders

ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat, Den Haag, oktober 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	3
1. Inleiding	4
2. Onderzoeksopzet.....	5
2.1 Onderzoeksvragen.....	5
2.2 Onderzoeksmethoden.....	5
3. Literatuuronderzoek naar online burgerschapsonderwijs.....	7
3.1 Inzichten uit studies naar burgerschapsonderwijs.....	7
3.2 Inzichten uit studies naar online onderwijs	9
3.3 Inzichten online burgerschapsonderwijs.....	10
4. Resultaten externe klankbordgroep.....	11
4.1 Externe klankbordgroep onder VO en MBO docenten	11
4.2 Externe klankbordgroep onder PO docenten	13
5. Resultaten interne klankbordgroep	15
6. Evaluatieonderzoek online programma's	19
6.1 Bevindingen evaluatie online gastlessen door deelnemers.....	19
6.2 Bevindingen evaluatie online gastlessen door docenten.....	22
7. Conclusies en aanbevelingen	26
Bijlagen	29
Bijlage 1 – Enquête begeleiders: antwoorden op open vragen	29
Bijlage 2 – Enquête deelnemers: opmerkingen	33
Bijlage 3 – Enquête docenten: opmerkingen	35

Samenvatting

Deze samenvatting bevat de belangrijkste conclusies en aanbevelingen van het onderzoek naar online programma's binnen ProDemos en is gebaseerd op inzichten uit een literatuuronderzoek, resultaten van externe en interne klankbordgroepen en de resultaten van een evaluatieonderzoek. De belangrijkste conclusie en aanbeveling van dit onderzoek is om online programma's als een blijvend onderdeel te integreren in het aanbod van ProDemos. Dit kan aanvullend zijn op het fysieke aanbod of in een hybride vorm. Uit het onderzoek blijkt dat online onderwijs een aantal organisatorische voordelen biedt ten opzichte van fysiek onderwijs, zoals een lagere tijdsinvestering en kostenbesparing.

Online onderwijs moet echter aan een aantal randvoorwaarden voldoen. Ten eerste, de toegang tot digitale middelen voor de deelnemers en training van digitale en online didactische vaardigheden voor de begeleiders. Ten tweede, een open klasklimaat en een veilige leeromgeving. Dit kan worden gecreëerd door bijvoorbeeld doelbewust interactie in te zetten en in kleine groepen te werken. In de onderzochte online programma's van ProDemos werd het online klasklimaat positief geëvalueerd, waarbij deelnemers ervoeren dat ze de ruimte kregen om zich te uiten en durfden te discussiëren. Een andere aanbeveling is om toekomstig online aanbod te integreren in een structureel en langdurig educatief programma. Uit onderzoek blijkt dat online lessen en buitenschoolse activiteiten effectiever zijn als ze onderdeel uitmaken van een breder educatief programma. Dit leidt tot hogere leeropbrengsten op de verschillende burgerschapscompetenties die samenhangen met burgerschapsparticipatie op latere leeftijd.

Uit dit onderzoek blijkt dat er met online onderwijs zowel kansen als uitdagingen zijn voor het bereiken van verschillende doelgroepen. Verder onderzoek is nodig naar hoe verschillende doelgroepen bereikt kunnen worden met online onderwijs. Hiervoor moeten de leerdoelen van het online aanbod helder worden geformuleerd en worden onderzocht met welke online werkvormen de leerdoelen voor verschillende doelgroepen kunnen worden behaald.

Er wordt geconcludeerd dat de kwaliteit van didactisch handelen online nog belangrijker is dan in een fysieke onderwijssetting. Aanbevelingen voor effectieve componenten van online didactiek zijn het geven van duidelijke uitleg, het organiseren van structuur en rust en het faciliteren van interactie. Online kan interactie worden bevorderd door interactieve online tools in te zetten, in kleine groepen te werken en werkbare online werkvormen toe te passen zoals gestructureerde debatten en rollenspellen. Het is daarbij belangrijk dat de inhoud aansluit bij de actualiteiten en de interessegebieden van de deelnemers.

In hoofdstuk 7 worden de conclusies en aanbevelingen van het onderzoek verder toegelicht met onder andere specifieke aanbevelingen voor het online aanbod van ProDemos voor de programma's van Politiek Den Haag voor Scholen. De resultaten van de verschillende onderdelen van dit onderzoek zijn samengevat aan het begin van elk hoofdstuk.

1. Inleiding

In 2020/2021 is het online werken en online onderwijs bij ProDemos in een stroomversnelling geraakt. Bestaande educatieve programma's konden fysiek niet doorgaan door coronamaatregelen. Daarom zijn destijds een aantal bestaande programma's ad hoc aangepast naar online versies. Dit leidde tot verrassende resultaten waarbij zowel nieuwe mogelijkheden zijn ontdekt, als technische en didactische uitdagingen zijn aangegaan. In dit onderzoeksrapport blikken we enerzijds terug op de ervaringen met online educatie in 2020/2021. Anderzijds onderzoeken we op welke wijze online educatie in de toekomst een onderdeel kan vormen van het aanbod van ProDemos.

In het onderzoek streven we naar een lange termijnvisie en een duurzame oplossing voor het integreren van online aanbod bij ProDemos. Deze lange termijnvisie moet gebaseerd zijn op onderzoek, zodat ProDemos geïnformeerde keuzes kan maken over het online educatieve aanbod. Om deze wetenschappelijke basis te waarborgen bestaat het onderzoek uit verschillende delen die informatie verschaffen over hoe ProDemos efficiënte, effectieve en kwalitatief goede online programma's kan ontwikkelen en uitvoeren.

Het rapport omvat de volgende structuur: in hoofdstuk 2 worden de onderzoeksvragen toegelicht en de onderzoeksmethoden uitgelegd. Hoofdstuk 3 omvat de inzichten uit literatuuronderzoek. Hoofdstuk 4 en 5 bespreken respectievelijk de inzichten uit externe en interne klankbordgroepen. In hoofdstuk 6 worden de resultaten van onderzoek naar de evaluatie van online programma's besproken. In hoofdstuk 7 staan de conclusies en aanbevelingen op basis van het onderzoek.

2. Onderzoeksopzet

2.1 Onderzoeksvragen

Het doel van dit onderzoek is bij te dragen aan een lange termijnvisie op hoe ProDemos online educatie op een duurzame wijze kan integreren in haar aanbod. Deze lange termijnvisie wordt enerzijds geïnformeerd door de ervaringen met online onderwijs in 2020/2021 in tijden van corona. Anderzijds wordt er op basis van literatuuronderzoek, externe klankbordgroepen en interne klankbordgroepen vooruitgeblikt op hoe online educatie binnen ProDemos in de toekomst kan worden ingericht. Hierbij zijn de volgende onderzoeksvragen leidend:

1. Welke aspecten zijn belangrijk voor effectief online programma's?
2. Welke nieuwe mogelijkheden en uitdagingen biedt online educatie? Wat zijn de ervaringen met de uitvoering van online educatie?
3. Welke vorm van online educatie werkt?
 - a. Welke inhoud is geschikt voor online educatie?
 - b. Voor welke doelgroep is online educatie geschikt?
4. Welke leerdoelen kunnen worden bereikt in online educatie?

2.2 Onderzoeksmethoden

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn verschillende onderzoeksmethoden toegepast. Deze multimethode-aanpak waarborgt de integratie van verschillende informatiebronnen, zowel intern als extern, voor de totstandkoming van een breed geïnformeerde lange termijnvisie over de toekomst van online educatie bij ProDemos.

Literatuuronderzoek

Voor meer inzicht in de effectiviteit van online burgerschapsonderwijs is een literatuuronderzoek uitgevoerd naar studies over de effectieve componenten van enerzijds online onderwijs en anderzijds burgerschapsonderwijs. De zoekmethode naar relevante studies betrof het gebruik van zoektermen in Google Scholar, de sneeuwbal methode en 'citation tracking'. De belangrijkste selectiecriteria voor relevante literatuur waren: literatuur reviews en meta-analyses, primair en voortgezet onderwijs als doelgroep, aspecten uit online onderwijs of aspecten uit burgerschapsonderwijs. De resultaten in dit rapport geven de belangrijkste inzichten weer in reeds onderzochte elementen die kunnen bijdragen aan effectief online burgerschapsonderwijs.

Externe klankbordgroep

Er zijn twee externe klankbordgroepen georganiseerd waarbij, naast andere thema's, gesproken is over de inrichting van het online aanbod van ProDemos. De twee externe klankbordgroepen vonden online plaats via MS Teams en zijn gemedereerd door een medewerker van ProDemos. De klankbordgroep voor het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs vond plaats in april 2021 en deelnemers aan de klankbordgroep waren voornamelijk maatschappijleerdocenten. De klankbordgroep voor het primair onderwijs vond plaats in mei 2021 en de deelnemers waren leerkrachten uit het basisonderwijs. De centrale onderzoeksvragen in de externe klankbordgroepen waren de ervaringen die de docenten hebben met het online aanbod van ProDemos en welke werkvormen, inhoud en vaardigheden omtrent burgerschap effectief kunnen worden overgedragen via online onderwijs.

Interne klankbordgroep

De interne klankbordgroep vond online via MS Teams plaats in juli 2021 onder medewerkers van ProDemos, waarbij vanuit elke afdeling een vertegenwoordiger deelnam. De interne klankbordgroep werd gemodereerd door de onderzoeker. De interne klankbordgroep vond plaats na een tussentijdse presentatie van het onderzoek naar het online aanbod van ProDemos. Deze presentatie diende als inspiratie voor een discussie over de toekomst van online onderwijs binnen ProDemos. Na de presentatie is er binnen elke afdeling gesproken over ervaringen met online onderwijs en de toekomst van online onderwijs. De interne klankbordgroep diende als terugkoppeling van de besprekingen binnen elke afdeling. De centrale onderzoeksvragen voor de interne klankbordgroep waren de ervaringen met de uitvoering van online programma's van ProDemos en hoe het toekomstige online aanbod van ProDemos kan worden ingericht en ontwikkeld.

Evaluatieonderzoek

Van maart 2021 tot september 2021 is er een cross-sectioneel evaluatieonderzoek uitgevoerd naar de lopende online gastlessen. Er is een vragenlijst afgenomen onder docenten en deelnemers die deelnamen aan een van de volgende online gastlessen van ProDemos: Belastingbazen, Grondrechten, Formatiespel en Online Vraaggesprek. Voor de online gastlessen Formatiespel en Online Vraaggesprek is er weinig data verzameld onder de docenten (N = 2) en deelnemers (N = 21); die zijn daarom niet meegenomen in de analyse. De data is verzameld via de begeleiders, die na afloop van de online gastlessen de docenten en deelnemers vroegen deel te nemen aan de online vragenlijst. Deze vragenlijst bevatte vragen over de evaluatie van de gastlessen, de evaluatie van de begeleider, het leerklimaat, de beleving en de leerdoelen. In totaal hebben 463 deelnemers en 38 docenten de vragenlijst ingevuld.

3. Literatuuronderzoek naar online burgerschapsonderwijs

Samenvatting

In de wetenschappelijke literatuur is er nog weinig bekend over de effectiviteit van online burgerschapsonderwijs.²⁰ Voor inzichten uit de literatuur kijken we daarom zowel naar inzichten uit studies naar burgerschapsonderwijs en studies naar online onderwijs. Uit het onderzoek naar burgerschapsonderwijs blijkt dat aspecten van het pedagogische klimaat en het curriculum in de klas effectief zijn voor de ontwikkeling van burgerschapscompetenties. Hierbij is het belangrijk dat buitenschoolse activiteiten deel uitmaken van een breder lesprogramma en dat leerlingen een actieve rol spelen in het programma. Uit het onderzoek naar online onderwijs blijkt dat toegang tot digitale leermiddelen voor leerlingen en de digitale vaardigheden voor leerlingen en docenten belangrijke randvoorwaarden zijn. Voor online en fysiek onderwijs zijn dezelfde aspecten van een goede didactiek belangrijk, zoals een duidelijke uitleg die aansluit bij het kennisniveau van leerlingen. Een ander belangrijk component van effectief online onderwijs is de mate van interactie tussen leerlingen. De conclusies van een Nederlandse studie naar online burgerschapsonderwijs komen overeen met de conclusies uit de afzonderlijke onderzoeksterreinen van het burgerschapsonderwijs en online onderwijs.

3.1 Inzichten uit studies naar burgerschapsonderwijs

De missie van ProDemos is gerelateerd aan het overkoepelende leerdoel van de meeste vormen van burgerschapsonderwijs. Het ontwikkelen van burgerschapscompetenties staat hierin centraal, waarbij jongeren kennis opdoen over de democratie en rechtstaat en vaardigheden leren om te participeren in de democratische maatschappij.¹ Om meer inzicht te krijgen in wat de mogelijkheden en randvoorwaarden zijn van (online) burgerschapsonderwijs is het belangrijk om het concept van burgerschap en burgerschapscompetenties te duiden en de verschillende vormen van burgerschapsonderwijs te bekijken.

Burgerschapscompetenties bestaan uit verschillende componenten, namelijk kennis, attitudes, vaardigheden, reflectie en gedrag.² De mate van onderzoek naar elk van deze componenten verschilt. Met name het effect van burgerschapsonderwijs op attitudes en gedrag is onderzocht, en in mindere mate ook de effecten op kennis. Empirische studies naar de reflectiecomponent van burgerschapscompetenties zijn er nauwelijks. De grootste effecten van burgerschapsonderwijs worden gevonden op kennis, en in mindere mate op vaardigheden, attitudes en gedragsintenties.³ Recent onderzoek laat zien dat burgerschapscompetenties, en met name burgerschapskennis, op jonge leeftijd bijdraagt aan politieke participatie op latere leeftijd.⁴

¹ Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British journal of educational studies*, 54(1), 34-50.

² Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158-173.

³ Campbell, D. E. (2019). What social scientists have learned about civic education: A review of the literature. *Peabody Journal of Education*, 94(1), 32-47.

⁴ Slijkhuis, E. G. J. (2021). *Fostering active citizenship in young adulthood: the predictive value of citizenship competences, socialization experiences and academic performance in adolescence* (Doctoral dissertation, University of Groningen).

Er is onderscheid tussen verschillende vormen van burgerschapsonderwijs die bestudeerd worden in onderzoek. Er is onderzoek gedaan naar (1) het klasklimaat en de leeromgeving, (2) het curriculum binnen school, (3) het curriculum buiten school, en (4) buitenschoolse activiteiten.² Bevindingen uit meerdere studies laten zien dat er voornamelijk effecten zijn op burgerschapscompetenties bij een structureel aanbod van langdurige programma's.^{3,5} Daarnaast speelt een open klasklimaat een belangrijke rol in de ontwikkeling van attitudes en houdingen, zoals dialoog en discussie in de klas over maatschappelijke en politieke vraagstukken.^{6,7} Eerder onderzoek toonde aan dat buitenschoolse activiteiten alleen effect sorteren als het ook binnen de school besproken wordt als onderdeel van het curriculum.² Recent Nederlands onderzoek toont echter aan dat alleen al het organiseren van extra-curriculaire activiteiten door scholen een positief effect heeft op kennis, attitudes en vaardigheden.⁸ Onderzoekers bevelen wel aan om een activiteit als het bezoek aan het Haagse Binnenhof geen losstaande activiteit te laten zijn, maar onderdeel te laten uitmaken van een breder lesprogramma met voorbereiding vooraf en reflectie na het bezoek.⁹

Onderzoek naar het ontwerp van burgerschapsonderwijs laat zien dat het naast het ontwikkelen van burgerschapskennis relevant is dat leerlingen leren waarom bepaalde democratische instituties bestaan en hoe ze functioneren, hun kennis toepassen door middel van rollenspellen en interactie, en weten hoe ze zelf deel kunnen nemen aan de democratie.¹⁰ Daarnaast is het belangrijk dat leerlingen een actieve rol spelen binnen het lesprogramma. Wanneer de inhoud wordt verbonden aan de interessegebieden van leerlingen¹¹ en er interactie plaatsvindt met en tussen leerlingen in de vorm van discussies, het stellen van vragen, rollenspellen⁸ en groepsbesluitvorming worden er effecten gevonden op allerlei burgerschapscompetenties.^{2,12} Recent Nederlands onderzoek op middelbare scholen laat tevens zien dat scholen die leerlingen hun eigen onderwerpen in de klas laten kiezen, gemiddeld hoger scoren op verschillende burgerschapscompetenties.⁸

Een kanttekening bij het onderzoek naar de effectiviteit van burgerschapsonderwijs is dat veel studies zich richten op ofwel burgerschapsonderwijs, ofwel burgerschapscompetenties en zelden op beiden. Daarnaast zijn (quasi-)experimentele studies, als gouden standaard voor onderzoek, relatief beperkt op dit onderzoeksterrein. In veel studies is er sprake van toegepast onderzoek, waardoor de resultaten eerder een *indicatie* zijn van wat zou kunnen werken in plaats van overtuigend bewijs. Er zijn echter wel indicaties dat aspecten van het pedagogische klimaat en het curriculum in de klas effectief zijn voor de ontwikkeling van burgerschap.²

⁵ Martens, A. M., & Gainous, J. (2013). Civic education and democratic capacity: How do teachers teach and what works?. *Social Science Quarterly*, 94(4), 956-976.

⁶ Khoury-Kassabri, M., & Ben-Arieh, A. (2008). School climate and children's views of their rights: A multi-cultural perspective among Jewish and Arab adolescents. *Children and Youth Services Review*, 31, 97-103.

⁷ Wanders, F. H., Dijkstra, A. B., Maslowski, R., & Van der Veen, I. (2020). The effect of teacher-student and student-student relationships on the societal involvement of students. *Research Papers in Education*, 35(3), 266-286.

⁸ Coopmans, M., Ten Dam, G., Dijkstra, A. B., & Van der Veen, I. (2020). Towards a Comprehensive School Effectiveness Model of Citizenship Education: An Empirical Analysis of Secondary Schools in The Netherlands. *Social Sciences*, 9(9), 157.

⁹ Nieuwelink, H. & Maurissen, L (in druk). *Kenmerken van een burgerschapscurriculum*.

¹⁰ Holbein, J. B., & Hillygus, D. S. (2020). *Making Young Voters: Converting Civic Attitudes Into Civic Action*. Cambridge University Press: Cambridge.

¹¹ Geers, S., & Vliegthart, R. (2021). Being Inside or Outside the Virtuous Circle: How News Media Repertoires Relate to Political Participation Repertoires. *International Journal of Communication*, 15, 21.

¹² Hess, D. E., & McAvoy, P. (2014). *The political classroom: Evidence and ethics in democratic education*. Routledge.

3.2 Inzichten uit studies naar online onderwijs

In deze paragraaf wordt het bestaande onderzoek naar online onderwijs besproken. Het gaat in op het type onderzoek dat eerder is uitgevoerd, de randvoorwaarden van online onderwijs en de effectieve componenten van online onderwijs.

Online onderwijs kan een effectieve vorm van educatie zijn als alternatief voor, of als aanvulling op fysiek onderwijs. In de meeste sectoren is online onderwijs echter minder effectief dan fysiek onderwijs met uitzondering van het hoger onderwijs.¹³ Dit geldt met name voor online onderwijs buiten het klaslokaal, als vorm van afstandsonderwijs. Bovendien verschilt de effectiviteit afhankelijk van het aanbod van het online onderwijs en zijn er verschillen tussen groepen leerlingen.¹⁴

Voor zover bekend is er minder onderzoek gedaan naar de effectiviteit van online onderwijs in de klas. Het zal dan (in normale omstandigheden) meestal niet om volledig online onderwijs gaan; waarschijnlijker is dat online componenten geïntegreerd worden in fysiek onderwijs, wat leidt tot een hybride vorm, ook wel *blended learning* genoemd. Onderzoek in het hoger onderwijs heeft laten zien dat *blended learning* tot betere leerresultaten leidt dan een volledig fysiek of volledig online onderwijs.¹⁶ De vraag is in hoeverre deze resultaten vertaald kunnen worden naar het primair en voortgezet onderwijs.

Eerder onderzoek noemt een aantal belangrijke randvoorwaarden voor online onderwijs. Een van de randvoorwaarden voor deelname aan online onderwijs is toegang tot technologie, vooral voor kansarme leerlingen. Daarnaast is het essentieel dat leraren en leerlingen ondersteuning en begeleiding krijgen bij het gebruik van specifieke platforms, vooral als nieuwe vormen van technologie worden geïmplementeerd.¹⁵

Verskillende aspecten kunnen bijdragen aan effectief online onderwijs. Een belangrijk component van effectief online onderwijs is de kwaliteit van het didactisch handelen.⁹ Voor online en fysiek onderwijs zijn dezelfde aspecten van een goede didactiek belangrijk, zoals een duidelijke uitleg die aansluit bij het kennisniveau van leerlingen.¹⁰ Deze uitleg kan live of in een vooraf opgenomen video worden gegeven. Onderzoek laat zien dat beide methoden even effectief zijn.¹⁶ Ook het organiseren van structuur, duidelijkheid en rust, het betrekken van leerlingen, het oefenen en het geven van feedback zijn belangrijke effectieve componenten van een goede didactiek in een online onderwijssetting.¹⁰ Bepaalde didactische aspecten zijn online echter lastiger te realiseren, zoals het geven van feedback en het uitnodigen van leerlingen tot hardop nadenken en zelf antwoorden laten formuleren.

Een ander belangrijk component van effectief online onderwijs is de mate van interactie tussen leerlingen.^{9,10} In een online onderwijssetting hebben leerlingen meer afleiding en minder structuur, waardoor de motivatie kan verminderen. Interacties met en tussen leerlingen kunnen zowel de motivatie verhogen als de leeropbrengsten verbeteren. Uit onderzoek blijkt met name de interactie van leerling tot leerling hieraan bij te dragen, voornamelijk wanneer de leraar dit doelbewust inzet

¹³ Education Endowment Foundation (2020) Remote Learning: Rapid Evidence Assessment. EEF, UK.

¹⁴ Aarts, B., de Wolf, I., Breuer, T., & van Wetten, S. (2020). Effectief afstandsonderwijs. *Maastricht: Universiteit Maastricht/Education Lab*.

¹⁵ Rasheed, R. A., Kamsin, A., & Abdullah, N. A. (2020). Challenges in the online component of blended learning: A systematic review. *Computers & Education, 144*, 103701.

¹⁶ Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Baki, M. (2013). The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature. *Teachers College Record, 115*(3), 1-47.

door regelmatig vragen te stellen en leerlingen te vragen op elkaar te reageren.¹⁷ Andere onderzochte strategieën om de interactie te bevorderen waren beoordeling en feedback van medeleerlingen¹⁸ en het live online bediscussiëren van de lesinhoud.¹⁹ Een belangrijke kanttekening is echter dat dit met name onderzoek betreft onder leerlingen uit het hoger onderwijs.⁹ Voor verschillende leeftijdsgroepen zijn waarschijnlijk verschillende methoden en werkvormen geschikt.

3.3 Inzichten online burgerschapsonderwijs

Het onderzoek naar burgerschapsonderwijs in een online leeromgeving is zeer beperkt. De eerste resultaten komen uit een Nederlandse studie onder leraren van het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs.²⁰ De voorlopige conclusies van deze studie komen overeen met de conclusies uit de afzonderlijke onderzoeksterreinen van het burgerschapsonderwijs en online onderwijs.

Een eerste randvoorwaarde voor effectief online burgerschapsonderwijs zijn de technische competenties van leraren, de toegang tot werkende ICT voor leerlingen en de technische competenties van leerlingen. Een tweede randvoorwaarde is een veilige leeromgeving. De thuisomgeving is niet altijd een goede leeromgeving doordat er meer afleiding is en leerlingen digitale apparaten moeten delen met gezinsleden. Daarnaast wordt de thuisomgeving niet altijd ervaren als een veilig klimaat om lesinhoud te bespreken, omdat gezinsleden mee kunnen luisteren.

Een voordeel van een online leeromgeving is dat er minder groepsdruk wordt ervaren doordat de fysieke afstand groter is en sommige leerlingen zich anoniemer voelen. Hierdoor durven sommige leerlingen zich wel te uiten. Een aanbeveling voor het creëren van een veilig online klasklimaat is het verplicht aanzetten van de camera, waardoor er meer contact is en het gevoel van een digitaal klaslokaal wordt ervaren. Een tweede aanbeveling is het lesgeven in kleine groepen.

Wat betreft de didactische werkvormen werd door de leraren in deze studie ervaren dat er in online werkvormen minder interactie is dan in een klassikale setting. Hierdoor legden de docenten meer nadruk op kennisoverdracht en het voorbereiden op toetsen, en minder nadruk op discussiëren en het vormen van een eigen mening.

Uit deze studie volgen een aantal aanbevelingen voor het ontwerpen voor online burgerschapsonderwijs. Ten eerste: in de digitale leeromgeving kan de chatfunctie gebruikt worden voor meer inzicht in vragen en problemen bij leerlingen. Ten tweede: om online interactie te faciliteren, kunnen werkvormen worden ingezet zoals strak georganiseerde debatten of presentaties door leerlingen met reacties van andere leerlingen door middel van een 'ketteringmail' of ingezonden brief. Ten derde is het aan te bevelen om te werken in kleine groepen of met leerlingen in gesprek gaan over vooraf opgenomen video's met uitleg. Een belangrijke randvoorwaarde voor deze werkvormen is dat de leraar aanwezig is bij het groepswork.

¹⁷ Borokhovski, E., Tamim, R., Bernard, R. M., Abrami, P. C., & Sokolovskaya, A. (2012). Are contextual and designed student–student interaction treatments equally effective in distance education?. *Distance Education*, 33(3), 311-329.

¹⁸ Cui, P., & Zheng, L. (2018, July). A meta-analysis of the peer evaluation effects on learning achievements in blended learning environment. In *International Conference on Blended Learning* (pp. 227-237). Springer, Cham.

¹⁹ Darabi, A., Liang, X., Suryavanshi, R., & Yurekli, H. (2013). Effectiveness of online discussion strategies: A meta-analysis. *American journal of distance education*, 27(4), 228-241.

²⁰ Nieuwelink, H., Daas, R., & Teegelbeckers, J. (2020). Discussies via het beeldscherm?: Burgerschapsonderwijs en onlineonderwijs. *Van twaalf tot achttien*, 30(7), 28-29.

4. Resultaten externe klankbordgroep

Samenvatting (VO- en MBO-docenten)

VO- en MBO-docenten zien online onderwijsaanbod als een mooie aanvulling op fysiek onderwijs, waarbij online een aantal voordelen heeft die de drempel tot deelname verlagen. De online programma's dienen wel aan een aantal randvoorwaarden te voldoen, waaronder voldoende interactieve elementen. VO- en MBO-docenten vinden het belangrijk dat de inhoud aansluit bij de actualiteiten en een aanvulling is op het curriculum. Werkbare online werkvormen zijn volgens hen rollenspellen, debatten en online vraaggesprekken. Qua leerdoelen mogen de programma's minder gericht zijn op kennis en meer op het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden. Voor de toekomst hebben VO- en MBO-docenten voorkeur voor een combinatie van het zelf inzetten van online lesmateriaal van ProDemos en het volgen van live online gastlessen. De VO- en MBO-docenten die eerder deelnamen aan live online gastlessen hebben verschillende technische en didactische uitdagingen ervaren. Daarnaast waren er ook organisatorische uitdagingen met betrekking tot planning en het volgen van programma's in een hybride vorm. Ondanks de uitdagingen willen de VO- en MBO-docenten de online programma's graag voortzetten als aanvullend aanbod.

Samenvatting (PO-docenten)

In het kader van de Wet Burgerschapsonderwijs zijn PO-docenten bezig met hoe zij het burgerschapsonderwijs kunnen inrichten, waarbij zij een rol zien voor ProDemos. Momenteel worden er door ProDemos geen gastlessen in de klas op basisscholen aangeboden, zowel fysiek als online niet. Online gastlessen zijn volgens de PO-docenten uitdagend binnen het basisonderwijs vanwege de korte concentratieboog van kinderen, zowel bij online thuisonderwijs als in een hybride vorm in de klas. Online onderwijs wordt aantrekkelijker met goed geïnstrueerde hybride lesvormen, aansprekende sprekers in online gastlessen en door te werken in kleine groepen. Volgens de PO-docenten kunnen online of fysieke gastlessen de kinderen nieuwsgierig maken. Voor de lange termijn zien zij graag een structureel aanbod met (online) gastlessen, online lesmateriaal, lesideeën en spellen, waarbij de inhoud met name landelijke thema's betreft.

4.1 Externe klankbordgroep onder VO- en MBO-docenten

Fysieke en online aanbod

De docenten uit de externe klankbordgroep gaven aan online programma's van ProDemos in te blijven zetten als aanvullend, en niet als vervangend programma. Interactiviteit en gebruik van technologische mogelijkheden (bijvoorbeeld games en VR) vinden ze belangrijke randvoorwaarden, net als de beleving, die online net zo leuk moet zijn als het bezoek aan Den Haag.

Online onderwijs heeft een aantal voordelen ten opzichte van fysiek onderwijs die de drempel tot deelname verlagen. Ten eerste: een lagere tijdsinvestering doordat het mogelijk is een korte les te volgen in plaats van een dagvullend programma. Wanneer Den Haag geografisch gezien ver weg is, is een online variant een goed alternatief. Ten tweede: voor lage inkomensgroepen is online een goedkoper alternatief dan een excursie naar Den Haag. Ten derde: logistiek gezien is een online gastles makkelijker in te plannen dan een bezoek aan Den Haag of het ontvangen van een docent

voor een programma op locatie. Ten vierde: het is een leuke afwisseling met fysiek onderwijs. Tot slot kan het een verruiming zijn van de excursie naar Den Haag, als een aanvullend online programma voorafgaand en/of na de excursie. Een randvoorwaarde is dat het online programma dan door dezelfde gastdocent wordt gegeven.

Online werkvormen, lesinhoud en leerdoelen

Qua werkvormen is er onder de klankbordgroepdocenten animo voor debatten en rollenspellen. Daarnaast is het een grote toevoeging om (online) met iemand uit de politiek, een ambtenaar of Kamerlid, in gesprek te gaan. Dit zou online ook met meerdere klassen tegelijkertijd kunnen, indien de leerlingen dezelfde leeftijd en hetzelfde onderwijsniveau hebben.

Qua lesinhoud vinden de docenten het belangrijk dat de inhoud aansluit bij de actualiteiten. Daarnaast is het ook belangrijk om in te spelen op de eindtermen van maatschappijleer en de inhoud daarop aan te laten sluiten. Een voorbeeld hiervan zijn online gastlessen over de Europese Unie, wat aansluit bij een van de leeruitkomsten van het kwalificatiedossier van het MBO. Voor oudere leerlingen en hogere onderwijsniveaus zouden online gastlessen met inspirerende inhoud en specifieke kennis van een expert interessant zijn.

Qua leerdoelen vinden de docenten het allereerst belangrijk dat de leerdoelen van het specifieke programma helder zijn. De voorkeur gaat uit naar programma's die zich richten op de ontwikkeling van vaardigheden en attitudes, zoals het vormen van meningen en het bedenken van argumenten. De (online) programma's mogen minder gericht zijn op kennis en meer gericht zijn op de ontwikkeling van kritische denkvaardigheden.

Online lesmateriaal en live online gastlessen

De meeste docenten geven aan de voorkeur te hebben voor een combinatie van het zelf inzetten van online lesmateriaal die ProDemos beschikbaar stelt en het volgen van live online gastlessen. Het extra lesmateriaal wordt als verrijkend ervaren en een online gastles zou goed kunnen aansluiten voor meer verdieping in het lesmateriaal. Het verschilt per leeftijdsgroep en onderwijsniveau welke vorm wel of niet werkt.

Eerdere ervaringen online aanbod ProDemos

Sommige docenten uit de klankbordgroep hebben deelgenomen aan de live online gastlessen van ProDemos in het afgelopen jaar. Een aantal hebben bewust niet deelgenomen aan het online aanbod van ProDemos, omdat het online uitvoeren van het eigen onderwijs al een uitdaging was in coronatijd. Een van de docenten vond dat er teveel lesinhoud werd behandeld in de online gastles die met name gericht was op kennis. Daarnaast werden er technische en didactische uitdagingen ervaren zoals: breakoutrooms en chatfuncties die niet goed werkten, verschillen in didactische vaardigheden tussen begeleiders, een te vluchtige behandeling van de inhoud met snel zelfstandig werken in breakoutrooms, en een korte plenaire behandeling van de stof.

Organisatorische uitdagingen

De docenten benoemden vooral de organisatorische uitdagingen. De online gastlessen waren soms organisatorisch lastig te plannen. Er moest rekening worden gehouden met hybride klassen, deels op afstand en deels in de klas, en klassen die volledig fysiek op school aanwezig zijn. Er werd een voorkeur uitgesproken voor langer durende gastlessen van bijvoorbeeld twee uur, maar ook voor korter durende gastlessen. Daarnaast werd er een suggestie geopperd voor een lessenserie waarbij er meerdere online gastlessen in een reeks plaatsvinden.

Online educatieve programma's en tools

Succesvolle educatieve programma's die werden genoemd zijn: [Young Impact](#), [Methodem](#), [Codename Future](#), [De baas op Internet](#). Succesvolle online tools die werden genoemd zijn: [Kahoot](#), [Mentimeter](#), [LessonUp](#), [Pear Deck](#), [Wikiwijs](#), [digitale escaperooms](#), [Codename Future](#), [Minecraft Educatie](#). Daarnaast waren docenten enthousiast over innovatieve online toepassingen voor het onderwijs, zoals Augmented Reality en Virtual Reality, greenscreen en serious gaming.

4.2 Externe klankbordgroep onder PO-docenten

Wet Burgerschapsonderwijs

In de externe klankbordgroep onder docenten van het primair onderwijs is gesproken over de invulling van de Wet Burgerschapsonderwijs, de interesse in online en fysieke gastlessen en interesse in en ervaring met andere vormen van online onderwijs.

Alle docenten geven aan nog geen specifieke invulling te geven aan burgerschapsonderwijs binnen hun school en/of koepelorganisatie. Sommige basisscholen zijn gestart met een inventarisatie wat er omtrent burgerschap wordt gedaan en met het ontwikkelen van een eigen visie op burgerschap. De docenten vinden het onduidelijk wat er onder burgerschapsonderwijs valt en hebben behoefte aan een duidelijke conceptualisatie, richtlijnen en kaders vanuit de regering.

De docenten zien een rol voor ProDemos voor de invulling van het burgerschapsonderwijs. ProDemos kan onderscheidend en ondersteunend zijn voor leerkrachten door (1) richtlijnen te geven over het inrichten van burgerschapsonderwijs op de basisschool en (2) partnerschappen aan te gaan met andere organisaties en als kenniscentrum scholen en leerkrachten tot dienst zijn met een breed thema als burgerschap met zoveel verschillende onderwerpen.

Fysieke en online gastlessen

Momenteel worden er op basisscholen geen gastlessen in de klas aangeboden. Het ProDemos-programma 'Democracity' wordt in het gemeentehuis aangeboden. Onder sommige leerlingpopulaties is het vanwege logistieke redenen echter lastig om deel te nemen aan activiteiten die buiten de klas plaatsvinden. Dit geldt met name voor de bovenbouw van het primair onderwijs, een fase waarin ouders soms lastig te mobiliseren zijn. Daarom zouden fysieke gastlessen in de klas een interessante optie zijn.

Online gastlessen is volgens de docenten lastig in deze doelgroep. Kinderen haken snel af wanneer zij naar een scherm moeten kijken. De docenten hebben dit gemerkt bij zowel online thuisonderwijs als online gastlessen in de klas. Dit komt ook door technische uitdagingen bij online gastlessen in de klas. Bijvoorbeeld: de spreker is op groot scherm in beeld en de klas via één laptop in beeld. Of: elke leerling neemt deel via de eigen iPad, maar dat zorgt voor technische problemen qua audio.

De docenten gaven twee aanbevelingen om online gastlessen aantrekkelijker te maken voor het primair onderwijs. Ten eerste: scholen instrueren hoe je een hybride gastles, met de spreker online en de leerlingen in de klas, goed kunt opzetten en hier als organisatie ondersteuning bij bieden. Veel basisscholen beschikken namelijk wel over de digitale middelen. Ten tweede: een bekende spreker in de online gastles, zodat de leerlingen geboeid blijven luisteren. Wanneer je een begeleider van ProDemos een gastles laat verzorgen, geven de docenten de voorkeur aan een fysieke gastles.

Leerdoelen en inhoud

De docenten noemen verschillende leerdoelen die passend zijn bij de doelgroep en die met verschillende werkvormen kunnen worden behaald. Een van de leerdoelen is om kinderen te enthousiasmeren voor het thema burgerschap en nieuwsgierig te maken. Daarvoor is een gastles in de klas een passende werkvorm. Dit is slechts een eerste kennismaking en voor de lange termijn zou een structureel aanbod met gastlessen, lesideeën en spellen geschikt zijn. Dit kan zowel fysiek als online zijn, waarbij docenten gebruik zouden kunnen maken van tools.prodemos.nl.

Qua inhoud is er meer interesse in thema's op landelijke niveau dan op lokaal niveau. Op lokaal niveau is er al aanbod, zoals een leerlingenraad in de buurt. Er is minder aanbod over landelijke politiek en burgerschap. Een van de docenten noemt als voorbeeld kennis over wat de Eerste en Tweede Kamer is, waarbij dat visueel wordt gemaakt voor de leerlingen.

Effectieve componenten online onderwijs

Een effectieve component van online onderwijs die de docenten in hun eigen lessen hebben ervaren is de mogelijkheid om in kleinere groepen te werken of individuele begeleiding te geven of in te schakelen. Een van de docenten noemde een werkvorm in kleine groepen ook een mogelijkheid voor een online programma van ProDemos.

5. Resultaten interne klankbordgroep

Samenvatting

Uit de interne klankbordgroep blijkt dat er vanuit verschillende afdelingen behoefte is aan training van technische en didactische vaardigheden voor begeleiders. Er zijn verschillende ideeën over welke werkvormen online wel en niet werkbaar zijn. Binnen de mogelijke online werkvormen dient er aandacht te zijn voor een veilige leeromgeving. Voor de toekomst zet de interne klankbordgroep graag in op online vraaggesprekken en structurele programma's waarbij fysiek en online aanbod worden gecombineerd. De huidige online gastlessen zijn ad-hoc van een fysieke naar een online vorm omgezet om in aanbod te voorzien in coronatijd. Nieuwe online programma's moeten worden ontwikkeld vanuit een online basis, waarbij rekening moet worden gehouden met een hybride vorm tussen online en fysiek onderwijs. Naast online gastlessen kan ProDemos online tools en middelen inzetten en kijken hoe die tools kunnen worden uitgebreid met nieuwe technologische middelen. Daarnaast is het belangrijk om aan te sluiten bij grote actualiteiten en het curriculum van het onderwijsniveau.

Begeleiders

De begeleiders gaven aan de interactie met deelnemers bij online gastlessen vaak als persoonlijker te ervaren dan bij fysieke lessen. Orde houden is minder nodig in een online gastles waarbij de deelnemers niet samen in een klas zitten, waardoor je dieper in gesprek kunt gaan. In het online vraaggesprek met rechters stelden de deelnemers meer vragen dan in de fysieke setting van de rechtbank. Om de interactie online te stimuleren kunnen online tools, zoals *breakoutrooms*, worden ingezet. Het gebruik van *breakoutrooms* vereist een heldere opdracht en instructie met duidelijke werkbladen. Deelnemers konden onderling discussiëren in de *breakoutrooms*, waarbij er geen constante toezicht was van een begeleider of docent. Niet alle begeleiders ervoeren echter in alle online gastlessen interactie tussen deelnemers, en het gebruik van *breakoutrooms* was lastig voor minder digitaal vaardige begeleiders. Er is behoefte aan technische en didactische training van begeleiders voor het geven van online programma's.

Educatie

De afdeling educatie geeft aan dat de huidige online gastlessen ad-hoc zijn ontwikkeld om programma's aan te kunnen bieden in coronatijd. Er is echter een kwaliteitsslag nodig voor online gastlessen. Het online aanbod van ProDemos moet een inhoudelijke toevoeging zijn aan het bestaande aanbod van de doelgroepen, waarbij het leren van vaardigheden en bijdragen aan beleving centrale leerdoelen zijn. Er zijn positieve ervaringen met het online vraaggesprek met o.a. rechters, Kamerleden en lokale politici. Toegang tot dergelijke sprekers is een unieke toevoeging van ProDemos. Er wordt voldoende interactie met de deelnemers ervaren in het online vraaggesprek. Tevens is online deelname aan een vraaggesprek voor een externe spreker een lagere drempel qua tijdsinvestering. Een tweede unieke toevoeging die werd genoemd is de NTR-tool waarbij een virtuele rondleiding door het Binnenhof mogelijk is. Dit is onlangs met succes toegepast bij groep 7 en 8 in een hybride vorm met de leerlingen samen in de klas en een medewerker van ProDemos die op afstand de virtuele rondleiding gaf. Wellicht is het ook mogelijk om een dergelijke online rondleiding voor andere plekken, bijvoorbeeld een rechtbank, te ontwikkelen. Ook de website tools.prodemos.nl met online spellen en tools wordt gebruikt, maar dit werkt niet voor alle doelgroepen. Educatie heeft meegekeken met online gastlessen en zag dat er bij werkvormen waarin rollenspellen en discussie plaatsvonden in *breakoutrooms*, technische en didactische uitdagingen waren. Educatie benoemt ook het belang van technische en didactische training voor begeleiders. Daarnaast dient er rekening

mee te worden gehouden dat niet alle deelnemers thuis toegang hebben tot ICT-middelen. Op scholen zijn vaak wel voldoende digitale middelen beschikbaar.

Projecten

Projecten benoemd ook dat de huidige online gastlessen ad-hoc zijn ontwikkeld en niet de kernwaarden en kwaliteitseisen bevatten van een volwaardig programma. Daarvoor is het nodig dat nieuwe online programma's vanaf het begin online ontwikkeld worden met interactieve elementen. Een goed voorbeeld is de verkiezingsgastles. Die is vanuit een online basis ontwikkeld en werd goed geboekt en kreeg positieve feedback. Het formatiespel, die ook speciaal voor online is ontwikkeld, is slechter geboekt. Mogelijk speelt de mate van actualiteit een rol bij de interesse voor programma's. Met de online variant van Politiek Actief, een programma voor volwassenen, was er een groter bereik en zijn er online andere doelgroepen bereikt. Een onderdeel van Politiek Actief is het bijwonen van een gemeenteraadsvergadering en dit was goed werkbaar online. In de toekomst blijft dit onderdeel ook online, hetzij met een livestream of door beeldmateriaal terug te kijken. Naast het belang van het trainen van begeleiders benoemt de afdeling projecten het belang van kennis bij de afdeling Educatie over het ontwikkelen van online programma's vanuit een online basis. Daarnaast is het belangrijk om onderscheid te maken tussen online middelen/tools en online gastlessen, en om na te gaan of ProDemos beide goed kan toepassen.

ICT

De afdeling ICT benoemde de samenhang tussen enerzijds de toegepaste software en anderzijds de digitale vaardigheden bij de gebruikers: wanneer de software ingewikkeld is, is er meer training op digitale vaardigheden nodig. Bij ProDemos werkten we eerst met het programma 'Jitsi' en daarna stapten we over op 'MS Teams'. Het is belangrijk om de meest gebruiksvriendelijke software te selecteren en daarna in te zetten op training van digitale vaardigheden. Een mogelijk afwegingskader bij de selectie van software is kiezen voor makkelijke functionaliteit voor bijvoorbeeld 'breakoutrooms'. Hierbij werd 'Zoom' als voorbeeld genoemd. Een ander mogelijk afwegingskader is het gebruikersgemak van alle software binnen hetzelfde systeem: 'MS Teams' bijvoorbeeld valt onder de Microsoft werkomgeving. Medewerkers van andere afdelingen benoemen dat het switchen tussen verschillende systemen – bijvoorbeeld MS Teams, Mentimeter, tools.prodemos.nl – soms lastig is en dat er soms technische problemen zijn bij bepaalde software, zoals het vastlopen van computers. Daarnaast hebben verschillende doelgroepen – bijvoorbeeld leerlingen, ouderen, laaggeletterden – behoefte aan verschillende functionaliteiten. Als voorbeeld wordt het project '[Stem Jij Ook](#)' genoemd voor mensen met een lichte verstandelijke beperking. In dat project was werken met 'MS Teams' geen optie, maar werkte het inzetten van een YouTube Livestream met chatfunctie wel goed.

Communicatie

De afdeling Communicatie heeft verschillende aanbevelingen met betrekking tot het bereik en de impact van het online aanbod. Digitaal heb je mogelijk een veel groter bereik, maar het is belangrijk om ook de effectiviteit ervan te onderzoeken. De eerder genoemde online vraaggesprekken bieden bijvoorbeeld de mogelijkheid om meerdere klassen tegelijkertijd deel te laten nemen, in combinatie met een voorbereidende les waar al vragen kunnen worden verzameld. Daarnaast is het belangrijk om aan te sluiten bij grote actualiteiten, zoals verkiezingen, en aan te sluiten bij het curriculum van het onderwijsniveau. De Wet Burgerschapsonderwijs biedt mogelijkheden om meer te doen met online middelen. ProDemos kan het online aanbod nog verder uitbreiden, naast de online gastlessen die zijn aangeboden. De digitale tools en middelen kunnen worden uitgebreid naar bijvoorbeeld virtual reality, greenscreens, games. Daarnaast kan ProDemos inzetten op goed online lesmateriaal

waar scholen zelf mee aan de slag kunnen: bijvoorbeeld video's of virtuele tours van locaties waar deelnemers zelf niet kunnen komen, zoals de Handelingenkamer of het Ministerie van Defensie.

Hybride lessen

Toekomstige programma's kunnen plaatsvinden in een hybride werkvorm (deels online en deels fysiek). In coronatijd werden de online vraaggesprekken volledig online georganiseerd, met zowel de gastspreker als de deelnemers online vanuit huis. In een hybride vorm, met de deelnemers in de klas en de gastspreker online op het digibord, kan de interactie en betrokkenheid een uitdaging zijn. Het is van belang een hybride vorm goed te organiseren met de deelnemende school. Een mogelijke werkbare vorm voor een hybride online vraaggesprek is met de gastspreker online en de gastdocent bij de deelnemers in de klas als brugfunctie tussen de gastspreker en de deelnemers. Andere werkbare vormen van een hybride aanbod zijn 'Kamer in de klas' en 'Project burgerschap'. [Kamer in de klas](#) is een samenwerking tussen ProDemos en de Tweede Kamer waarbij scholen op de website online lesmateriaal en een lesopbouw voor een projectweek kunnen vinden. Dit zou te combineren kunnen zijn met een bezoek aan Den Haag of het programma [Parlement op School](#) en een online vraaggesprek voor een structureler lesprogramma. [Project Burgerschap](#) is een nieuw project voor het MBO waarbij een interactieve installatie een week op een school staat. Dit wordt gecombineerd met een verdiepende les waarbij ook gebruik wordt gemaakt van het online lesmateriaal van ProDemos.

Leerdoelen

Intern zijn er verschillende opvattingen over welke leerdoelen er wel of niet te behalen zijn met online werkvormen. Kennisoverdracht kan op het MBO een belangrijker leerdoel zijn dan op het VO, aangezien maatschappijleerdocenten in het VO vaak zelf kennis over burgerschap bezitten en kunnen overdragen. Bij MBO-docenten kan er een grotere kennisbehoefte zijn die ProDemos kan vervullen, omdat sommige MBO-docenten burgerschap als extra vak geven, zonder extra bevoegdheid. De leerdoelen die online haalbaar zijn verschillen waarschijnlijk per doelgroep. Dit moet echter beter in kaart worden gebracht. Als voorbeeld werd genoemd dat de vaardigheid van je stem uitbrengen goed werd overbracht in het online programma '[Stem jij Ook](#)'. In de interne klankbordgroep vindt een van de leden dat meningsvorming en attitudevorming niet haalbaar zijn in een online omgeving waarin het vaak zo is dat de deelnemers de camera uit hebben staan. Een ander lid vindt dat de online setting juist een veilige omgeving biedt om meningen te geven en in gesprek te gaan, zolang de begeleider de interactie goed begeleidt met de beschikbare digitale tools. In een online gastles waarbij de deelnemers individueel deelnemen vanuit huis wordt meer rust ervaren dan in de klas om in gesprek te gaan voor meningsvorming en leren argumenteren. Deze leerdoelen kunnen daarom wellicht uitdagender zijn om te bereiken in een hybride vorm, waarbij de begeleider op afstand is en de deelnemers samen in de klas online deelnemen.

Samenvatting enquêtes begeleiders

Er zijn twee enquêtes gehouden om te evalueren hoe de begeleiders de online gastlessen hebben ervaren. De eerste enquête betreft de ervaringen met de online verkiezingsgastles, die 25 begeleiders hebben ingevuld. De tweede enquête betreft de ervaringen met de online gastlessen in het algemeen en ideeën over de invulling van toekomstige online programma's. Deze enquête is ingevuld door 8 begeleiders. De conclusie van de resultaten van beide enquêtes wordt in dit rapport samengevat. De meeste begeleiders gaven aan dat, ondanks technische uitdagingen, het werken met MS Teams hen goed af ging, vaak beter dan met Jitsi waarmee eerder werd gewerkt. Volgens de begeleiders ging het werken met MS Teams de deelnemers ook goed af, maar was het voor sommige docenten soms wat lastiger. Het werken met Mentimeter ging alle begeleiders en bijna alle deelnemers ook goed af en bracht interactie in de online gastlessen, hoewel de anonimiteit van deelnemers in Mentimeter soms als lastig werd ervaren. Specifiek voor de online verkiezingsgastles

hebben de meeste begeleiders zich voorbereid door de handleiding door te nemen, een Q&A bij te wonen, zich te verdiepen in MS Teams, Mentimeter en andere applicaties en door de stemhulp 'Young Voice' door te nemen. Een didactische uitdaging die werd ervaren was het betrekken van alle deelnemers. Er zijn manieren om de interactie op gang te brengen, maar dat vraagt meer van de begeleider en de inzet van de juiste tools, zoals Mentimeter. Een van de ervaren voordelen van online lesgeven voor sommige begeleiders is dat ze minder orde hoeven te houden. Een ander genoemd voordeel is dat sommige deelnemers zich juist meer durfden te uiten omdat ze niet in de klas met andere deelnemers zaten, maar individueel achter hun eigen scherm. Om een veilig online klasklimaat te creëren vinden de begeleiders het belangrijk dat er duidelijke regels worden gecommuniceerd voorafgaand aan de online gastlessen, al dan niet door de deelnemende school. In de enquête over de online gastlessen in het algemeen geven de meeste begeleiders aan het gevoel te hebben voldoende training te hebben gehad om de online lessen te geven. Ze zouden in een training graag nog meer willen leren over de technische aspecten, online didactiek en hoe je de interactie kunt bevorderen in een online setting. In bijlage 1 staan de antwoorden van de begeleiders op de open vragen van de enquête over de online gastlessen in het algemeen.

6. Evaluatieonderzoek online programma's

Samenvatting (deelnemers)

De online gastlessen Belastingbazen en Grondrechten zijn door de deelnemers goed geëvalueerd. De meeste deelnemers vonden de online gastlessen net zo leuk of leuker dan verwacht. De begeleiders en het online klasklimaat zijn goed geëvalueerd door de deelnemers. Specifieke aspecten van de gastlessen zijn verschillend beoordeeld. Er is variatie in hoe lang de deelnemers de gastles vonden duren en hoe goed ze hun aandacht erbij konden houden. Beide gastlessen werden over het algemeen als leuk, leerzaam en makkelijk beschouwd.

Samenvatting (docenten)

De online gastlessen Belastingbazen en Grondrechten zijn ook door de docenten goed geëvalueerd. De docenten vonden de online gastlessen ook leuker dan verwacht en gaven de gastles en de begeleider beiden een 8+ als cijfer. De docenten waren tevreden over de taakverdeling tussen de begeleider en de docent en online uitvoering van de gastles. De online interactie tussen deelnemers en met de begeleider (online klasklimaat) is goed beoordeeld door de docenten. Beide gastlessen waren volgens de docenten in staat om te voldoen aan de leerdoelen.

6.1 Bevindingen evaluatie online gastlessen door deelnemers

Respondenten

Van de 530 respondenten zijn er 67 verwijderd die de vragenlijst niet hadden ingevuld. Van de 463 overgebleven respondenten hebben er 100 deelgenomen aan de online gastles Belastingbazen en 363 aan de online gastles Grondrechten. Tabel 1 geeft het opleidingsniveau van de respondenten weer. De respondenten die deelnamen aan de online gastles Belastingbazen zijn voornamelijk afkomstig van het VWO en MBO niveau 4. De respondenten die deelnamen aan de online gastles Grondrechten zijn grotendeels afkomstig van MBO niveau 4, en een kleiner aantal is afkomstig van MBO niveau 3 en VWO. De opleidingsniveaus VMBO, HAVO en MBO entree en niveau 2 zijn niet vertegenwoordigd onder de respondenten.

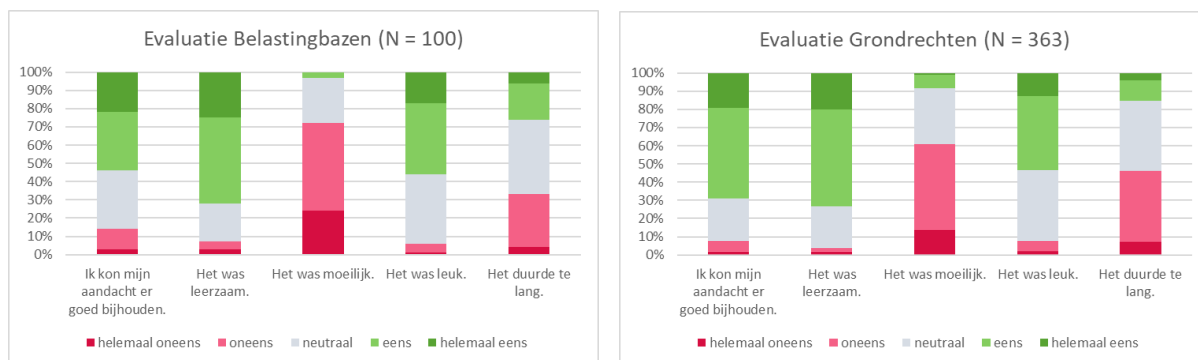
Tabel 1. Opleidingsniveau respondenten per gastles

	Belastingbazen (N=100)	Grondrechten (N=363)
VMBO-BBL	0%	1%
VMBO-TL	2%	1%
HAVO	0%	0%
VWO	38%	13%
MBO entree	1%	0%
MBO niv.2	0%	3%
MBO niv.3	1%	17%
MBO niv.4	58%	65%

Evaluatie van de online gastles

Om te meten wat de deelnemers vonden van de online gastlessen Belastingbazen en Grondrechten zijn vijf vragen gesteld. De antwoorden zijn gecodeerd op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 'helemaal oneens' is en 5 'helemaal eens'. Figuur 1 geeft de evaluatie per gastles weer. Voor de gastles

Belastingbazen gaf 54% van de deelnemers aan de aandacht er goed bij te kunnen houden ('eens' en 'helemaal eens'). Voor de gastles Grondrechten was dit 69%. De meeste deelnemers vonden de gastles Belastingbazen (72%) en de gastles Grondrechten (73%) leerzaam. 56% van de deelnemers aan Belastingbazen vond de gastles leuk, 38% antwoordde met 'neutraal'. Voor Grondrechten vond 54% de gastles leuk en 39% antwoordde met 'neutraal'.

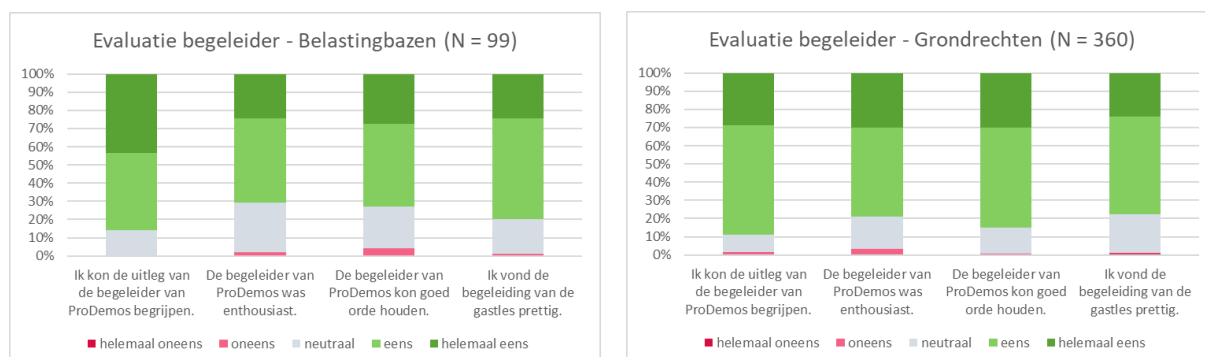

Figuur 1. Evaluatie per gastles.

Zowel de deelnemers van Belastingbazen als de deelnemers van Grondrechten vonden de gastles niet moeilijk. Op de stelling 'het was moeilijk' antwoordde 72% van de deelnemers van Belastingbazen en 61% van de deelnemers van Grondrechten met 'oneens' of 'helemaal oneens'. De lengte van de gastlessen werd verschillend geëvalueerd. 26% van de deelnemers aan Belastingbazen vond dat de gastles te lang duurde, 41% antwoordde met 'neutraal' en 33% vond de gastles niet te lang duren. 16% van de deelnemers aan Grondrechten vond dat de gastles te lang duurde, 38% antwoordde met 'neutraal' en 46% vond de gastles niet te lang duren.

Evaluatie van de begeleider

Met een viertal stellingen is de begeleiding door de gastdocent van ProDemos geëvalueerd op een schaal van 1 'helemaal oneens' tot 5 'helemaal eens'. Voor beide gastlessen zijn de begeleiders goed geëvalueerd, zie resultaten in figuur 2. Op alle vier de stellingen is niet of nauwelijks gereageerd met 'helemaal oneens' of 'oneens'. De deelnemers gaven aan de uitleg van de begeleider goed te begrijpen, 86% voor Belastingbazen 89% voor Grondrechten. Ze vonden de begeleider enthousiast, 71% voor Belastingbazen 79% voor Grondrechten. De begeleider kon in de online gastles goed orde houden, 73% voor Belastingbazen 85% voor Grondrechten. De deelnemers vonden de begeleiding van de gastles prettig, 80% voor Belastingbazen 78% voor Grondrechten.

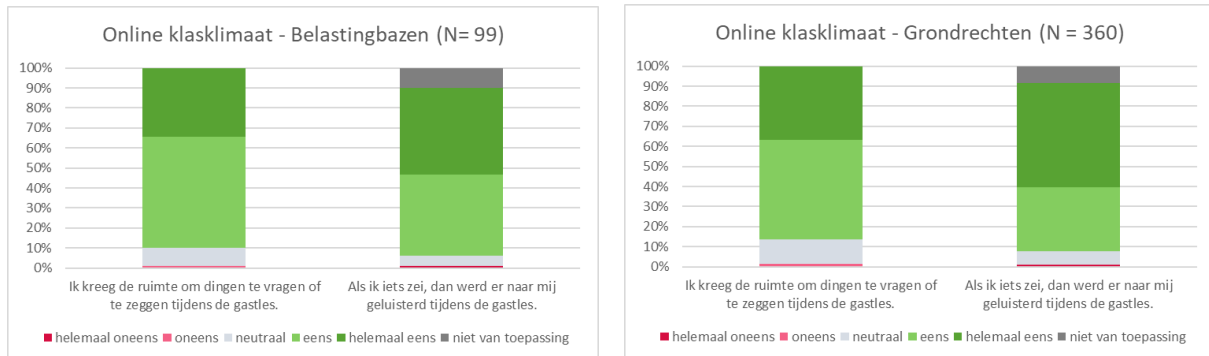

Figuur 2. Evaluatie begeleider per gastles.

Evaluatie online klasklimaat

De evaluatie van het online klasklimaat is gemeten met twee stellingen. De resultaten in figuur 3 laten zien dat 90% van de deelnemers aan Belastingbazen en 87% van de deelnemers aan

Grondrechten vonden dat ze de ruimte kregen om dingen te vragen of te zeggen tijdens de gastles. De stelling: 'als ik iets zei, dan werd er naar mij geluisterd tijdens de gastles' was bij 10% van de deelnemers aan Belastingbazen niet van toepassing en bij 8% van de deelnemers van Grondrechten niet van toepassing. In zowel Belastingbazen als Grondrechten vonden 84% van de deelnemers dat er naar het geluisterd werd als ze wat zeiden.

Figuur 3. Evaluatie online klasklimaat per gastles.

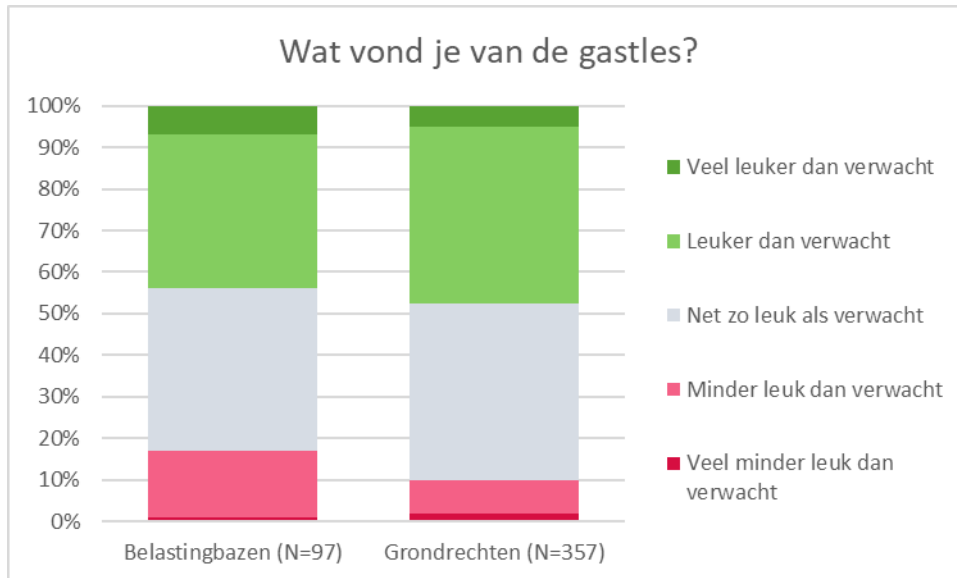
Algemeen oordeel

De online gastles Belastingbazen krijgt een gemiddeld cijfer van 7,1 en de online gastles Grondrechten krijgt een gemiddeld cijfer van 7,3, zie tabel 2.

Tabel 2. Welk cijfer geven de deelnemers de gastles van ProDemos?

	Belastingbazen (N=98)	Grondrechten (N=357)
1 t/m 5	5%	3%
6	27%	14%
7	31%	38%
8	29%	35%
9	6%	6%
10	3%	4%
Gemiddelde	7,1	7,3
Standaardafwijking	1,17	1,13

Figuur 4 geeft weer dat de deelnemers aan Belastingbazen 39% de gastles net zo leuk vond als verwacht, 44% vond het (veel) leuker dan verwacht en 17% vond het (veel) minder leuk dan verwacht. Van de deelnemers aan Grondrechten vond 43% de gastles net zo leuk als verwacht, 48% vond het (veel) leuker dan verwacht en 10% vond het (veel) minder leuk dan verwacht.

Figuur 4. Wat vonden deelnemers van de gastles van ProDemos?

Kwalitatieve resultaten

In bijlage 2 staan de opmerkingen die de deelnemers bij de online gastles hebben gemaakt.

6.2 Bevindingen evaluatie online gastlessen door docenten

Respondenten

Van de 61 respondenten zijn er 23 verwijderd die de vragenlijst niet hadden ingevuld. Van de 38 overgebleven respondenten hebben er 13 deelgenomen aan de online gastles Belastingbazen en 25 deelgenomen aan de online gastles Grondrechten. Tabel 3 laat zien dat de respondenten van die deelnamen aan de online gastles Belastingbazen voornamelijk docenten zijn van het VWO en MBO niveau 4. De respondenten die deelnamen aan de online gastles Grondrechten zijn grotendeels afkomstig van MBO niveau 4, en een kleiner aantal is afkomstig van MBO niveau 2, MBO niveau 3 en VWO. De opleidingsniveaus VMBO en MBO entree zijn niet vertegenwoordigd onder de respondenten.

Tabel 3. Aantal deelnemers en klassen per opleidingsniveau

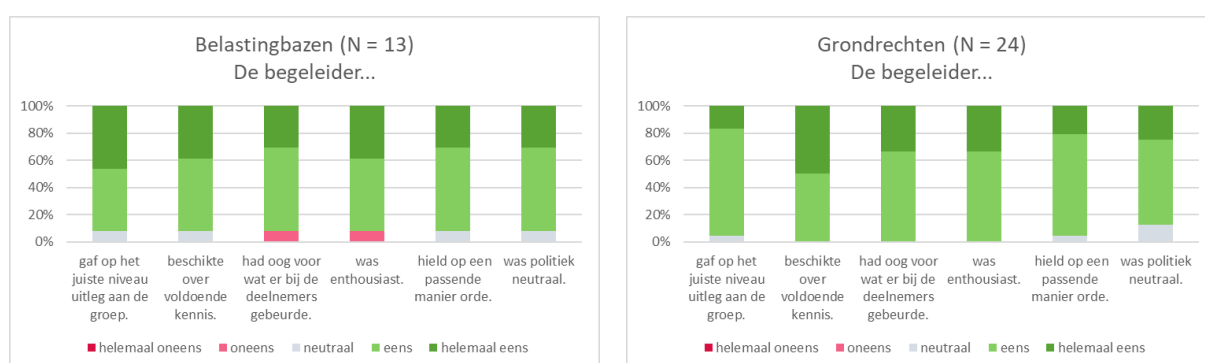
	<u>Belastingbazen</u>		<u>Grondrechten</u>	
	Klassen (N=13)	Deelnemers (N=238)	Klassen (N=25)	Deelnemers (N=480)
VMBO-BBL	0	0	0	0
VMBO-TL	0	0	0	0
HAVO	0	0	1	11
VWO	2	52	3	73
MBO entree	0	0	0	0
MBO niv.2	0	0	3	52
MBO niv.3	2	39	5	94
MBO niv.4	9	147	13	250

Evaluatie gastles en begeleider

De online gastles Belastingbazen kreeg een gemiddeld cijfer van 8,2 (SD = 0,69) en de begeleider kreeg een gemiddeld cijfer van 8,3 (SD = 0,95). De online gastles Grondrechten kreeg een gemiddeld cijfer van 8,3 (SD = 0,61) en de begeleider kreeg een gemiddeld cijfer van 8,5 (SD = 0,66).

Voor de online gastles Belastingbazen vond 62% van de docenten de gastles 'leuker dan verwacht' en 31% 'veel leuker dan verwacht'. Voor de online gastles Grondrechten vond 76% van de docenten de gastles 'leuker dan verwacht' en 24% 'veel leuker dan verwacht'. Geen van de docenten vond de gastles minder leuk dan verwacht.

De taakverdeling tussen de docent en de begeleider van bij Belastingbazen bij 15% niet van toepassing en bij Grondrechten bij 12% niet van toepassing. 77% van de docenten bij Belastingbazen en 84% van de docenten bij Grondrechten vond dat er een goede taakverdeling was tussen de docent en de begeleider.

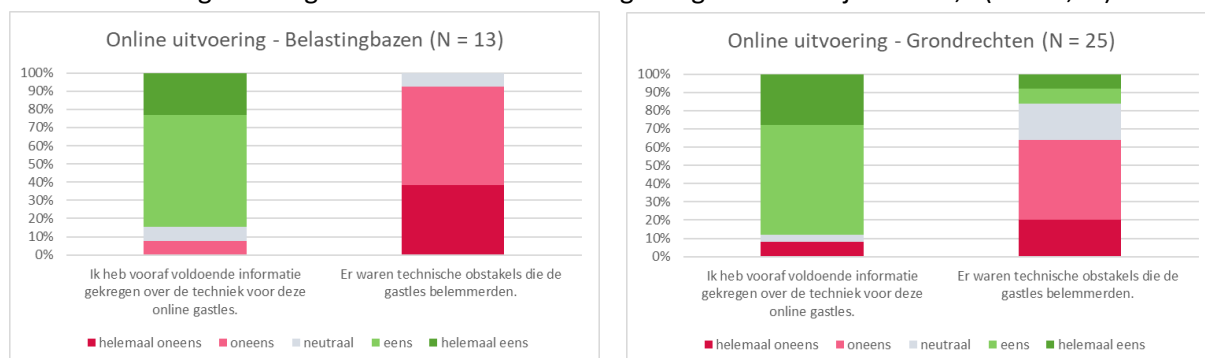
Figuur 5. Evaluatie begeleider per gastles

Figuur 5 geeft de evaluatie van de begeleider door de docent weer. Bij de online gastles Belastingbazen vonden de meeste docenten dat de begeleider op het juiste niveau uitleg gaf aan de groep (92%), over voldoende kennis beschikte (92%), op een passende manier orde hield (92%) en politiek neutraal was (92%). 92% was het eens dat de begeleider oog had voor wat er bij de deelnemers gebeurde en vond de begeleider enthousiast, 8% was het daarmee oneens.

Bij de online gastles Grondrechten vonden alle docenten (100%) dat de begeleider over voldoende kennis beschikte, oog had voor wat er bij de deelnemers gebeurde en enthousiast was. De meeste docenten vonden ook dat de begeleider op het juiste niveau uitleg gaf aan de groep (96%), op een passende manier orde hield (96%) en politiek neutraal was (88%).

Evaluatie van de online uitvoering

De online uitvoering van de gastles Belastingbazen kreeg een gemiddeld cijfer van 8,4 (SD = 0,77). De online uitvoering van de gastles Grondrechten kreeg een gemiddeld cijfer van 8,2 (SD = 0,82).

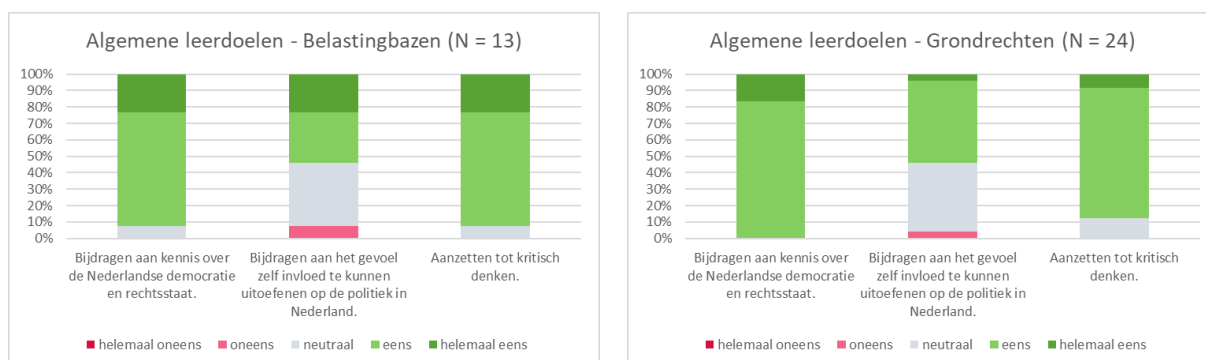

Figuur 6. Evaluatie online uitvoering per gastles

Figuur 6 geeft de evaluatie van de technische aspecten van de les weer. Bij de online gastles Belastingbazen gaf 85% van de docenten aan vooraf voldoende informatie te hebben gekregen over de techniek voor de gastles, bij de online gastles Grondrechten gaf 88% van de docenten dit aan. De meeste docenten die deelnamen aan Belastingbazen vond dat er geen technische obstakels waren die de gastles belemmerden (54% oneens, 39% helemaal oneens). Bij Grondrechten vond 16% dat er wel technische obstakels waren, 64% vond dat er geen technische obstakels waren en 20% had een neutrale mening.

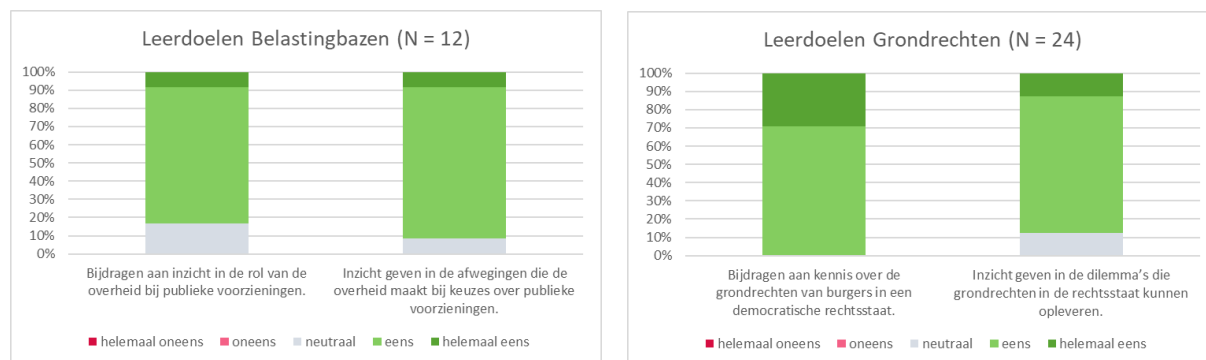
Evaluatie leerdoelen

Docenten is gevraagd drie algemene leerdoelen voor de gastlessen te evalueren. De resultaten zijn weergegeven in figuur 7. Volgens de docenten die deelnamen aan Belastingbazen en Grondrechten hebben de gastlessen bijgedragen aan kennis over Nederlandse democratie en rechtstaat (%) en hebben ze aangezet tot kritisch denken. Bij de gastles Belastingbazen vond % van de docenten dat de gastles heeft bijgedragen aan het gevoel zelf invloed te kunnen uitoefenen op de politiek in de Nederland, % was het daarmee oneens en % had een neutrale mening. Bij de gastles Grondrechten vond % van de docenten dat de gastles heeft bijgedragen aan het gevoel zelf invloed te kunnen uitoefenen op de politiek in de Nederland, % was het daarmee oneens en % had een neutrale mening.

Figuur 7. Evaluatie algemene leerdoelen per gastles

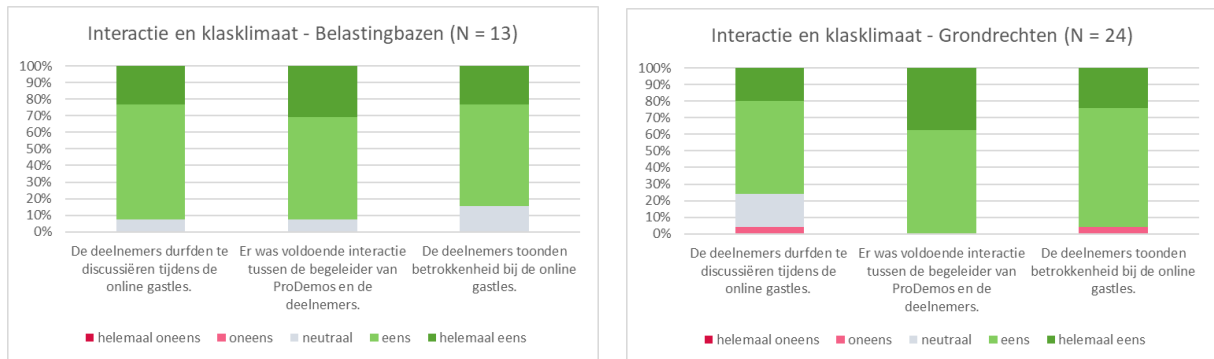
Docenten is ook gevraagd twee leerdoelen te evalueren die specifiek betrekking hebben op de gevolgde gastles. De resultaten staan weergegeven in figuur 8. De meeste docenten vonden dat de gastles Belastingbazen heeft bijgedragen aan inzicht in de rol van de overheid bij publieke voorzieningen (83%) en dat de gastles inzicht gaf in de afwegingen die de overheid maakt bij keuzes over publieke voorzieningen (92%). De gastles Grondrechten heeft volgende de docenten bijgedragen aan kennis over grondrechten van burgers in een democratische rechtstaat (100%) en gaf inzicht in de dilemma's die grondrechten in de rechtsstaat kunnen opleveren (88%).

Figuur 8. Evaluatie specifieke leerdoelen per gastles

Evaluatie interactie en klasklimaat

De online interactie en het online klasklimaat is gemeten met drie stellingen. Figuur 9 geeft weer dat 92% van de docenten vond dat de deelnemers durfden te discussiëren bij de online gastles Belastingbazen en dat er voldoende interactie was tussen de begeleider en de deelnemers. 85% van de docenten vond dat de deelnemers betrokkenheid toonden bij de online gastles Belastingbazen.

Figuur 9. Evaluatie online interactie en klasklimaat per gastles

76% van de docenten vond dat de deelnemers durfden te discussiëren bij de online gastles Grondrechten, 4% was het daarmee oneens, en 20% had een neutrale mening. Alle docenten vonden dat er voldoende interactie was tussen de begeleider en de deelnemers (100%). 96% van de docenten vond dat de deelnemers betrokkenheid toonden bij de online gastles Grondrechten.

Kwalitatieve resultaten

In bijlage 3 staan de opmerkingen die de docenten bij de online gastles hebben gemaakt.

7. Conclusies en aanbevelingen

Dit hoofdstuk bevat de conclusies en aanbevelingen over het online aanbod van ProDemos op basis van de bevindingen van dit onderzoek. De belangrijkste conclusie en aanbeveling van dit onderzoek is om online programma's als een blijvend onderdeel te integreren in het aanbod van ProDemos. Dit kan aanvullend zijn op het fysieke aanbod of in een hybride vorm. Hieronder wordt ingegaan op de specifieke conclusies en aanbevelingen voor verschillende aspecten van het online aanbod.

Randvoorwaarden online programma's

Randvoorwaarden voor effectief online programma's zijn toegang tot werkende technologie en digitale competenties onder leraren en leerlingen. Een eerste aanbeveling is om voorwaarden te stellen aan het aanbieden van online educatieve programma's: zoals toegang tot technologie voor alle leerlingen en deelname aan het programma in een onderwijsomgeving in de klas en niet in de thuisomgeving. Een tweede aanbeveling is een training voor de ontwikkeling van technische en didactische competenties voor de begeleiders van online educatieve programma's van ProDemos.

Toewerken naar hybride educatieve programma's

In normale omstandigheden zal online onderwijs naast of in combinatie met fysiek onderwijs bestaan. In verschillende klankbordgroepen werd aangegeven online onderwijs graag als aanvullend aanbod voort te zetten. Het wordt aanbevolen om te onderzoeken of en hoe online componenten geïntegreerd kunnen worden in fysiek onderwijs om tot succesvolle hybride educatieve programma's te komen.²¹

Open en veilig online klasklimaat

Een open klasklimaat en een veilige leeromgeving draagt bij aan de ontwikkeling van burgerschapsattitudes. De thuisomgeving is een mindere veilige digitale leeromgeving. Het digitale klasklimaat kan als meer open worden ervaren door sommige leerlingen die zich vanwege de fysieke afstand en anonimiteit online wel durven te uiten. Het evaluatieonderzoek liet zien dat deelnemers zich konden en durfden te uiten in de online programma's van ProDemos. Een veilig online klasklimaat kan mogelijk worden gecreëerd door het aanbieden van lesprogramma's in kleine groepen, het doelbewust inzetten van interactie door regelmatig vragen te stellen en deelnemers te vragen op elkaar te reageren.

Structureel en langdurig programma

Online lessen die onderdeel uitmaken van een lessenreeks zijn effectiever. Buitenschoolse activiteiten sorteren alleen effect als ze worden voor- en nabesproken in de school. Het is bijvoorbeeld aan te bevelen om een structureel en langduriger educatief programma aan te bieden, waarbij voor en na het bezoek aan Den Haag gerelateerde lesinhoud wordt behandeld in online lessen. ProDemos kan daarbij aansluiten bij een mogelijke invulling van de Wet Burgerschapsonderwijs. Naast online gastlessen beschikt ProDemos over het nodige online lesmateriaal en online tools²² die mogelijk geïntegreerd kunnen worden in bredere lesprogramma's en projectweken.

²¹ <https://www.onderwijskennis.nl/nieuws/kennisplein-blended-onderwijs-verder-uitgebreid>

²² <https://tools.prodemos.nl/>

Leerdoelen van online programma's

Het leren toepassen van kennis, leren hoe de democratie en rechtstaat functioneert en leren hoe jongeren zelf kunnen deelnemen aan de democratie draagt bij aan de ontwikkeling van burgerschap. Online onderwijs kan ingezet worden voor zowel kennisoverdracht als voor het leren van vaardigheden als discussiëren en een mening vormen. Het is echter nog onduidelijk welke leerdoelen voor welke doelgroepen online haalbaar zijn. Het wordt aanbevolen om helder te formuleren wat de leerdoelen zijn met betrekking tot verschillende burgerschapscompetenties en in kaart brengen welke werkvormen online of fysiek het meest effectief zijn voor het bereiken van deze leerdoelen. Naast het bijdragen aan kennis als leerdoel, dienen de programma's zich te richten op de ontwikkeling van attitudes, vaardigheden en reflectie.

Online bereik van doelgroepen

Voor het bereiken van verschillende doelgroepen biedt online onderwijs zowel kansen als uitdagingen. Voor deelname van alle leerlingen, ook kansarme leerlingen, is het belangrijk dat er toegang is tot werkende technologie en de online programma's kunnen plaatsvinden in een veilige leeromgeving op school. Online biedt de mogelijkheid om scholen met een homogene populatie in aanraking te laten komen met scholen met een andere achtergrond om in aanraking te komen met fundamenteel tegengestelde meningen. Voor deelnemers uit lage inkomensgroepen kan online een goedkoper alternatief zijn dan een buitenschoolse excursie. Een vervolgstudie dient te onderzoeken of online onderwijs naast een groter bereik dezelfde impact heeft als fysiek onderwijs.

Kwaliteit van didactisch handelen

Effectieve componenten van goede didactiek – zoals duidelijke uitleg, het organiseren van structuur en rust en het betrekken van deelnemers en het geven van feedback – zijn bij online onderwijs nog belangrijker dan bij fysiek onderwijs, maar soms lastiger te realiseren. De betrokkenheid van docenten bij het faciliteren van interactie en toezicht op zelfstandig online groepswork is een belangrijk aspect van online didactiek. Ook interactie met en tussen deelnemers is een belangrijk aspect van effectief online onderwijs. De volgende paragraaf gaat in op welke online elementen kunnen worden ingezet om de interactie te bevorderen.

Ontwerp van online programma's

Binnen het ontwerp van online onderwijs zijn, net als bij fysiek onderwijs, een aantal aspecten van belang. Eén daarvan is het aansluiten bij de actualiteit en de interessegebieden van deelnemers. Er was bijvoorbeeld veel animo voor de online verkiezingsgastlessen van ProDemos. Een tweede is de interactie met en tussen leerlingen. Online kan dit gerealiseerd worden door het inzetten van interactieve online tools, het live online bediscussiëren van de lesinhoud en het inzetten van werkbare online werkvormen zoals gestructureerde debatten. Andere succesvolle online werkvormen zijn het werken in kleine groepen mits dit onder begeleiding plaatsvindt, in gesprek met leerlingen over vooraf opgenomen video's met uitleg en zelfstandig werken. Daarnaast zijn er een tal van online educatieve tools voor het creëren van interactieve lessen en game-based educatie.

Efficiënt organiseren van online onderwijs

Online onderwijs biedt een aantal organisatorische voordelen ten opzichte van fysiek onderwijs, zoals een lagere tijdsinvestering en kostenbesparing. Wanneer Den Haag ver reizen is voor de deelnemende school scheelt online deelname veel tijd. Ook is een online gastles makkelijker in te plannen. Het aanbieden van online educatieve programma's kan kosteneffectief zijn, afhankelijk van de doelgroep, de lesinhoud, werkvorm en de leerdoelen. Zo kan er voor bepaalde educatieve programma's gebruik gemaakt worden van interactieve online tools en vooraf opgenomen video's en ander online lesmateriaal zonder de directe betrokkenheid van begeleiders. Daarnaast kunnen

ProDemos

begeleiders bepaalde live online gastlessen en programma's geven aan meerdere klassen tegelijkertijd voor een groter en meer divers bereik – zie de volgende paragraaf voor een voorbeeld.

Online uitbreiding van 'Den Haag ervaring'

Ten slotte volgen er een aantal specifieke aanbevelingen voor het online aanbod van ProDemos voor de programma's van Politiek Den Haag voor Scholen. Een eerste aanbeveling is het Bezoek aan Politiek Den Haag te integreren in een breder educatief programma, waarbij voor en na het bezoek aan Den Haag gerelateerd lesinhoud wordt behandeld in online lessen. Een tweede aanbeveling is het organiseren van online vraaggesprekken met experts, Haagse ambtenaren of Tweede Kamerleden. Hierbij zouden meerdere klassen van verschillende scholen kunnen deelnemen aan hetzelfde online vraaggesprek voor een meer heterogene populatie onder de deelnemers. Een derde aanbeveling is het organiseren van strak gestructureerde parlementaire debatten in een online omgeving. Een vierde en laatste aanbeveling is het inzetten van innovatieve online tools, zoals virtual reality en serious games, die qua beleving de 'Den Haag'-ervaring kunnen vervangen.

Bijlagen

Bijlage 1 – Enquête begeleiders: antwoorden op open vragen

We zijn benieuwd naar jouw ervaring(en) met online lesgeven. Welke technische uitdagingen waren er?

Technische uitdaging was of de verbinding wel stand hield. Hiervoor heb ik een kabel gekocht, zodat ik niet van de wifi afhankelijk was. Andere uitdaging is of mentimeter stand hield, dat ging bijna altijd wel goed.

Met teams was het lastig om de leerlingen daar te krijgen.

Dit kwam vooral door docenten en niet zozeer door onze eigen techniek.

Andere uitdaging die ik tegen kwam was dat de chat niet altijd bruikbaar was voor gasten.

Een hoop! De platforms Jitsi en teams zijn beide niet ideaal voor het geven van online gastlessen. In teams zijn breakoutrooms erg onhandig en is het onhandig dat de leerlingen als presentator binnenkomen. Ze kunnen dan ook materiaal delen of deelnemers uit de vergadering verwijderen.

Zodra we over waren op teams waren de technische uitdagingen gecoverd.

Op tijd beginnen. Soms zorgde de technische uitdagingen voor didactische uitdagingen, bijvoorbeeld als je op het digibord stond en de docent er ook nog tussendoor probeerde z'n mening over te geven. Kamerleden of ministers die

In het tijdperk Jitsi:

- uitval van eigen account (werd als moderator tijdens het gesprek eruit gegooid)
- uitval van studenten/leerlingen.

In tijdperk MS-Teams: geen problemen.

Ik ben één keer de "macht" over Teams kwijtgeraakt tijdens een online verkiezingsgastles waar plusminus 50 leerlingen en docenten inzaten, alles liep vast. Maar verder zijn er geen technische uitdagingen waar ik tegenaan ben gelopen.

Eerst natuurlijk uitzoeken hoe Jitsi/Teams precies werkte. De uitdaging die ik daarna bleef hebben, was dat het programma Teams op mijn laptop vrij traag werkte. Het openen van de chat duurde vaak 5-10 seconden bijvoorbeeld, waardoor ik soms niet snel kon reageren op de leerlingen die daarin iets zeiden. Ook het hebben van 1 scherm beperkte mijn interactiemogelijkheden met de leerlingen als ik mijn scherm deelde.

We zijn benieuwd naar jouw ervaring(en) met online lesgeven. Welke didactische uitdagingen waren er?

Je kunt niet goed zien of leerlingen "bij de les" zijn. Dit los ik op om steeds beurten te geven en namen te noemen.

Zowel de presentatie als de klas zien was een uitdaging, Dit was op te lossen door twee schermen. Daarnaast is non verbale lastig door de "kleine" gezichten.

Je kunt de klas lastiger betrekken als zij "normaal" ook niet goed worden betrokken.

Tip: een neutrale niet afleidende achtergrond (dus niet je virtuele achtergrond) helpt echt om de focus te houden.

Contact maken met je leerlingen is online echt ontzettend moeilijk, aan de andere kant brengt online samenkomen een zekere veiligheid met zich mee, je zit als leerling thuis en kunt zelf kiezen of je je camera aan doet of niet.

De stille/afwezige leerling er ook echt bij betrekken. Als een leerling echt niet wil dan is het onmogelijk om deze mee te laten doen.

Elke leerling bij de les betrekken is moeilijk. De les interactief maken kan wel met trucjes, maar minder goed dan in het echt.

Het oproepen van respons is een uitdaging.

Veel camera's staan uit, ook na herhaaldelijke verzoeken.

Je bent een soort radio-DJ. Daarom is het extra fijn om het met twee mensen te doen: 1 voor de techniek, de ander voor het gesprek. Zodat het niet stilvalt.

Contact leggen als er camera's uit zijn. Ik krijg leerlingen wel mee met de Mentimeter sessie, maar het kan ingewikkeld zijn om echt een goede band te creëren tijdens de lessen.

Prettig was het dat je je niet zo bezig hoeft te houden met orde houden, omdat de leerlingen niet samen in de ruimte zaten. Bij hybride lessen was dat anders natuurlijk, daar vond ik het lastig om goed mee te krijgen wat er in de klas gebeurde.

De grootste uitdaging vond ik het op gang brengen van een gesprek. Leerlingen kunnen minder natuurlijk op elkaar reageren dan fysiek in een klas. Daarnaast kun je niet aanvoelen wie er wil reageren en leerlingen moeilijker allemaal betrokken houden.

We zijn benieuwd naar jouw ervaring(en) met online lesgeven. Welke mogelijkheden bood het online lesgeven?

Mogelijkheden van: veilig werken ivm corona. Geen reizen hoeven te maken, heerlijk was dat.

Je kon je makkelijker specialiseren door het hele land. Voor mij was het makkelijker om multi-culturele groepen te leren kennen. (Laten we gewoon eerlijk zijn platteland Overijssel/Drenthe/Fryslan en Noordoostpolder is daar niet echt sprake van ;))

Je kunt meer doen op een dag, dit vergroot de werkdruk wel enorm voor begeleiders. Verder kost online lesgeven wel VEEL meer energie dan real life lesgeven, dus wat dat betreft kan je weer minder doen.

De les nog toegankelijker maken voor sommige leerlingen, sommige onderwerpen durfden leerlingen of studenten juist te bespreken omdat ze niet in het lokaal zaten. Een rechter was ook veel makkelijker uitgenodigd in de les.

Logistiek natuurlijk handiger. Technische hulpmiddelen zoals Mentimeter en powerpoint werken prima. De namen van de leerlingen zie je makkelijker, dat is handig.

De mogelijkheid van Mentimeter is zeer fijn -> het stimuleert interactie.

Doordat de namen zichtbaar zijn, kan je makkelijker leerlingen/studenten persoonlijk aanspreken -> schept een band.

Tweede Kamerleden kunnen deze sessies makkelijker inplannen (kost effectief minder tijd).

Ik vond het gaaf om in verkiezingsles veel programma's te draaien achter elkaar, in alle hoeken van het land. Ik vond dit erg leuk om te zien om kort na elkaar 2 dezelfde gastlessen te geven en een héél andere respons te krijgen en heel andere thema's te bespreken met leerlingen uit Rotterdam en leerlingen uit Venlo, bij wijze van spreken.

Orde houden was makkelijker, voor de rest zag ik weinig voordelen.

In hoeverre heb jij de online leeromgeving als een veilig klasklimaat ervaren?

Zeer veilig vwb corona.

Het klimaat heb ik als veilig ervaren op een incident na.

Ik merkte wel dat als leerlingen geen eigen plekje hadden zij minder zeiden of minder uitgesproken waren.

Op momenten wel en op momenten niet... als leerlingen je les gaan saboteren is er bijna geen houden meer aan en kun je weinig doen. Zoals hiervoor gezegd bood het ook mogelijkheden om je kwetsbaar op te stellen.

Heel veilig. Zolang de regels niet te scherp waren vanuit de school. Ik vroeg bijvoorbeeld nooit een leerling of student om de camera aan te doen. Dit was iets wat veiligheid gaf waardoor leerlingen sneller meer durfden te vertellen.

Er doen zich zelden ongevaarlijke situaties voor, maar of je er zeker van zijn dat het een veilig klimaat is is een stuk grotere vraag dan bij een fysieke les. Eén keer een leerling gezien met een vrij dubieuze vlag, kon er niet zo veel van maken dus verder niks mee gedaan.

In grote mate.

Wanneer je aan het begin duidelijk de huisregels/digitale regels overdracht is er redelijk spraken van een veilig klasklimaat.

Goede vraag. Ik neem aan dat met veilig wordt gerefereerd naar een leerklimaat waar iedereen kan zeggen wat hij of zij wil en waar leerlingen vrij kunnen spreken? De definitie van veilig is me een beetje onduidelijk.

Zelf kan ik daarom niet goed antwoord geven op deze vragen. In mijn optiek denk ik wel. Maar ik weet niet of de leerlingen dit ook zo hebben ervaren. Niet elke leerlingen geeft antwoord als je hem/haar de beurt geeft, dit kan in principe een indicator zijn van een gevoel van onveiligheid, maar dat is ook niet iets wat ik hard kan maken - eerder een persoonlijk vermoeden.

Het voelde voor mij veilig, ook denk ik dat de drempel om wat te zeggen voor sommige leerlingen lager lag dan in een klaslokaal. Maar ik vond het wel moeilijk om dit aan te voelen, dus het kan ook zijn dat leerlingen het niet als veilig ervoeren zonder dat ik dat wist.

Wat zou jij willen leren in een training die je voorbereid op het online lesgeven?

meer leren hoe je dingen kunt oplossen op technisch gebied

Online didactiek zou mij helpen.

Vooraf didactiek en techniek

Dat alle camera's uit niet erg is. (ik wil dit niet perse zelf leren, maar ik zou dit wel graag aan andere begeleiders mee willen geven). Hoe je dus de sfeer in de klas veilig kan krijgen en hoe je leerlingen kunt betrekken zonder dat je daarvoor beeld nodig hebt.

Oefenen, oefenen en oefenen. Er handigheid in krijgen is het allerbelangrijkste. Dus ook zo realistisch mogelijk oefenen, met heel veel anderen in een Teams-vergadering. Crisismanagement is ook belangrijk.

Ik zou willen leren dat de inhoud/opzet/vormgeving van een les aansluit op de digitale wereld.

M.a.w. maak een les die niet is omgebouwd vanuit een fysieke les, maar maak een digitale les.

Leerlingen voelen dat.

nvt

Het technische aspect & best-practices van mensen die al ervaren zijn in hoe je interactie tijdens de les kan bevorderen.

We zijn benieuwd naar jouw ideeën over de toekomst van online programma's bij ProDemos. Welke werkvormen zijn geschikt voor online lesgeven?

Quiz, debat

Q&A's zijn geschikt en als het meer interactief wordt gemaakt zijn ook andere programma's geschikt te maken.

Politiek Actief zou je prima online kunnen doen denk ik, dat is een cursus die zich daar prima voor leent.

mentimeter quizen en polls. Maar bijvoorbeeld ook de EU contactadvertenties of een bingo. Er valt stiekem best wel veel interactiefs online te doen. Ik word zelf in ieder geval treurig van een krachtenveld, te veel klassikale instructie moet echt vermeden worden.

De klas in groepjes verdelen is wat lastiger en vergt wat meer tijd en moeite. Kan bij een werkvorm als het formatiespel wel, dan is het de moeite waard. Maar om tijdens een les/programma meerdere keren verschillende groepjes te maken is onhandig. Digitale tools die we ook fysiek gebruiken, zoals Wie Wat Wet, werken digitaal ook fantastisch.

Een uitgebreide WieWatWet

Korte lessen.

Mentimeter vond ik fijn werken, het gebruiken van breakoutrooms ook (hoewel je daarvoor wel goed getraind moet worden en ervaring mee moet opdoen).

We zijn benieuwd naar jouw ideeën over de toekomst van online programma's bij ProDemos. Voor welke doelgroep(en) zijn online programma's geschikt?

VO klassen 3/4, MBO, HBO

Ze zijn geschikt voor mbo de andere groepen zijn te onrustig.

Ik zie ook een toekomst voor hbo/universiteiten in aanloop naar verkiezingen.

Mijn ervaring is dat daar kennis van verkiezingen ook niet hoogtij viert.

If need be alleen volwassenen

MBO

De doelgroepen die er zelf behoefte aan hebben. Kwetsbare groepen wellicht, hoeveel de internet-toegang bij sommigen in die groep misschien ook minder is. Verder zie ik het als goede back-up, maar niet als grote toevoeging aan ons assortiment.

Middelbare scholieren.

MBO-studenten.

PABO+lerarenopleiding.

De iets hogere niveau's waar mensen de stof relatief makkelijk oppikken, en waar groepen/individuele leerlingen makkelijk een mening kunnen verwoorden. Mbo 4, havo, vwo. Oudere klassen vmbo-tl. Ik vond de lessen met nieuwe Nederlanders en hele jonge leerlingen, of leerlingen op mbo 2/3 vaak lastig. Lastig om connectie te leggen, kennis over te brengen en iedereen centraal bij de les te houden. Moeilijk om te zien of iets daadwerkelijk goed overkomt.

Vooraf voor de oudere leerlingen en de wat stillere leerlingen.

Heb je nog andere ideeën over het toekomstige online aanbod van ProDemos?

Naast fysieke lessen, ook dit blijven aanbieden.

Een eigen e-learning voor dummies over de rechtbank, grondrechten en politiek.

Een soort inleiding naar de andere programma's zou dit moeten zijn.

Zo kunnen ouders ook actiever mee praten met hun kind als zij een gastles hebben gehad. Want leren gaat ook na schooltijd verder.

Voor leerlingen en studenten STOPPEN

Ik zou het vooral aanbieden als het meerwaarde heeft boven fysieke lessen. Dus gastsprekers die normaal niet zomaar langs kunnen komen in de les.

Nee.

Misschien dat je nog kan werken met digitale ontmoetingsruimte (vgl Habbo) zodat je bij simulatiedebatten 'de wandelgangen' kunt creëren.

Korte en hoog interactieve online lessen over een "range" aan politieke onderwerpen.

Bijlage 2 – Enquête deelnemers: opmerkingen

Heb je nog opmerkingen of tips voor ons? Schrijf ze dan hieronder op:
Nee vond het een goede gastles
nee ik heb voor de verder rest geen tips
iets minder langdradig
Het is natuurlijk voor zowel jullie als voor ons een verschil dat dit nu online moet. Vorig jaar zijn wij naar Den Haag geweest en deze dag was naar mijn idee dan ook veel productiever dan vandaag. Ik hoop dan ook voor iedereen maar vooral voor jullie dat deze lessen weer snel fysiek gegeven kunnen worden!
meer in depth informatie.
ja misschien meer ruimte om discussies te voeren zo dat je elkaar begrijpt en van verschillende punten kunt zien.
maak het interessanter
misschien meer de onderwerpen in verband van elkaar
het had wat mij betreft wel complexer mogen. Echter ben ik een enorme nerd als het gaat om grondrechten en geschiedenis dus misschien heeft u daar niet zoveel aan.
Helemaal top, niks op aan te merken!
Heel leerzame en leuke les!
Het leek me nog leuker als het niet online was maar dat kan natuurlijk niet door corona
Ga zo door online het was echt interessant, leuk en leerzaam!
nee, fijne manier van uitleg geven door menti
Het was een interessante gastles
goede interessante les!
Dit is leuker in real life dan via online
Misschien ook uitleg geven aan de hand van filmpjes zeg maar, ik vind het heel lastig want ik denk dat als ik deze les in het echt had gehad dat die dan heel leuk was geweest want dan heb je gewoon veel meer communicatie dan nu, dus vooral dat vond ik jammer maar daar kunnen jullie als organisatie met de corona ook niks aan doen
Leuke gastles, cratief en leerzaam, het was leuk om mee te mogen stemmen ipv alleen te luisteren
Ik vond het een goede en interessante gastles, er werden dingen verteld die ik niet eerder wist maar ook dingen die ik al wel wist. Het was fijn om naar te luisteren en ook een goed onderwerp om het over te hebben.
Ik zal de les als het mogelijk is fysiek geven, het is leuker om stellingen te discussiëren in de klas. Verder vind ik het onderwerp leuk maar iedereen's mening over de grondrechten bespreken vind ik persoonlijk niet leerzaam. Ik vind het rechtssysteem zelf en hoe het verloopt in de rechtszaal veel interessanter.
Minder druk articuleren. Direct zijn in de gesprekken en uitleg.
vaker dit soort dingen in de online les doen. hou het wel bij interessante dingen zoals rechten of eventueel iets anders waar je over je mening kan geven
Meer focussen op de belasting
Niet meer over corona.
Het was interessant en leerzaam
Heel leuk gedaan, veel interactie. Nog nooit gehoord van Menti maar was super makkelijk om in te loggen en is een erg goede/leuke manier om iedereen er bij te houden!!
minder enthousiast zijn
het was heel lang en saai

ProDemos

minder lang, leuker onderwerp.
Het was een beetje veel van hetzelfde
De begrippen rondom grondrechten werden goed uitgelegd. De vragen rondom corona waren wel iets onduidelijker. Dus ik denk dat ik als tip mee kan geven dat er bij het coronagedeelte van de vragen aan ons ook daadwerkelijk het woordje "corona" moet toevoegen (bij iedere vraag). Ik denk dat het dan wat duidelijker overkomt!
Ik had het heel saai verwacht, maar dat viel uiteindelijk mee. Je kwam achter veel dingen die ik normaal nooit zou weten of op zou zoeken.
Ik vond het wel interessant, maar uiteindelijk was het best langdradig. Via mentimeter konden wij (de klas) zelf onze antwoorden invullen. Dit was een leuke manier maar wel langdradig omdat er maar steeds nieuwe vragen bleven komen. Dus ik zou meer afwisseling in de gastles adviseren.
ik vond het heel leuk dat je via je telefoon de opdrachten mee kon maken dat houd je ook meer bij de les dan alleen luisteren
Ik vond het goed dat ze tussen door de ook de klas er bij betrok door vragen te stellen over de onderwerpen.
Misschien meer vragen of een soort quiz ervan te maken
Nee geen tips, het was een leuke en leerzame les.
fijne les, duidelijke uitleg
Misschien dat je kan wie er wat heeft geantwoord, dat lijkt me ook wel leuk.
Nee ik heb geen tips het was een interessante en leuke les
Ga zo door! Er leuk les gegeven!
Misschien meer interactief maken en interessanter. Ik persoonlijk vind dit onderwerp heel saai en denk dat er meerdere zijn.
het duurt een beetje lang
iets meer interactie, minder lang, en minder saai
misschien iets minderlang maken
korter maken
niet zo lang maar wel goed gedaan.
Ik vond het heel leuk
minder lange les
duurde best wel lang

Bijlage 3 – Enquête docenten: opmerkingen

Kunt u uw beoordeling toelichten?
het ging neutraal
Zeer goede gastdocent, spreekt de studenten aan dus niet over de hoofden van de studenten - taal gebruik is duidelijk is zeer vriendelijk en begripvol.
Ondanks dat het een online les was, deden de studenten actief mee.
interessante onderwerpen gekozen zodat de studenten mee deden en hun mening konden geven.
Het wisselen van het scherm verliep niet prettig, studenten vinden het niet fijn om zichzelf dubbel in beeld te zien. Het was fijner als alleen de mentimeter in beeld was.
Studenten werden 'gedwongen' om actief mee te doen. X liet ze nadenken over hun eigen mening en vroeg goed door.
X leidde de les heel goed, had leuke anekdotes, hield het levendig
X liet de studenten nadenken over hun eigen mening
Goede les met veel interactie.
X was duidelijk en nam tijd voor alle studenten. Menti meter is een mooi hulpmiddel om in te zetten.
Filmmateriaal kan worden ingezet om de gastles nog interessanter te maken. Vaak zorgt dit bij een (online) gastles voor een extra dimensie.
Erg leuk en met veel interactie
Interessant en interactief. De studenten deden goed mee. Gisteren vonden ze het lastiger om de aandacht er bij te houden. Wellicht is dit programma beter in de ochtend.
X wist de studenten online 1,5 uur bij de gastles te betrekken en de studenten deden hier actief aan mee. Hij heeft iedereen aan het woord gelaten. Dit alles is best knap weet ik uit ervaring aangezien online de concentratieboog een stuk korter is dan normaal. De les zelf zat goed in elkaar en was van begin tot einde interactief waardoor de studenten betrokken werden bij het materiaal.
Zeer goede interactie met de klas, grondwet werd steeds vertaald naar actualiteiten. X was geïnteresseerd in de meningen van de studenten.
Ik vond het een goede duidelijke les waar ik aardig wat dingen van heb opgestoken. Ik ben blij dat ik deze les heb bijgewoond!
Verliep vlekkeloos. Goede interactie.
Mentimeter werkt leuk. Ook leuk dat het actueel werd gemaakt met de vraag of corona de grondwet beïnvloedt.
Mentimeter werkt goed en maakt de les interactief. Ook wordt de actualiteit erbij gehaald,
Activerende vragen en mensen direct aanspreken is prima!
nuttig - goed opgezet- leuk gepresenteerd
De les is erg goed. Goed qua begeleiding en begeleider. X leidde het gesprek erg goed. Leerlingen haken er alleen toch minder goed op in. Zeggen niet veel, zijn makkelijk in hun antwoorden. Maar dat herkennen we wel van de normale online lessen. Toch is het een erg goed alternatief.
Zie eerder gegeven commentaar
Prima voorbereid en de docent wist de groep goed aan te voelen.
Een goed volgbaar tempo, Voldoende en duidelijke uitleg. Studenten werden goed betrokken! X probeerde op het werkveld van de studenten in te spelen. Alle studenten zijn aan de beurt gekomen
Fijne gastspreker!

ProDemos

Interactief

Iedereen kon mening geven

Goede ervaring om mee te maken hoe het binnen een gemeente werkt

Studenten hebben laagdrempelig ervaren hoe het is om politieke keuzes te maken

Gastdocent was goed in de interactie met de studenten